

Državnopravni koncepti slovenskih in hrvaških politikov od marčne revolucije do preloma stoletja

Nataša PODGORŠEK

Inštitut Franca Kovačiča, Maribor

UDK 94(436-44=163.6:=163.42)188/190"

Izvirni znanstveni članek (prejeto 5. februarja 2009)

V članku je prikazan kronološko urejen pregled državnopravnih konceptov slovenskih in hrvaških politikov v drugi polovici 19. stoletja. Orisan je odnos posameznih slovenskih politikov (Hribar, Tavčar) s hrvaškimi (Strossmayer, Rački). Prikazane in analizirane so državnopravne ideje posameznikov s slovenske (Majar, Podgornik, Gregorec, Krek) in hrvaške (Šulek, Kukuljević, Ostrožinski, Rački, Biankini) strani, pri čemer je avtorica analizirala njihove programske članke v slovenskih in hrvaških časnikih.

Za drugo polovico 19. stoletja je značilen prodor nacionalnih idej ne le znotraj političnih središč tistega obdobja (Nemčija, Italija, Poljska, Češka, Ogrska) temveč tudi znotraj jugoslovanskih¹ narodov. Ta vzpon nacionalizma je omogočil in pospešil gospodarski razvoj (industrijska revolucija), ki je s seboj prinesel velike družbene in socialne spremembe. Pojav industrijskih delavcev v tovarnah in mestih, povezan s kmečkim proletariatom na kapitalistično urejenih veleposestvih je namreč v tem obdobju pospešil rast novih družbenih gibanj. V času revolucije 1848/49 so že vzpostavljeni slovensko-hrvaški stiki vplivali na razvoj ideje o povezavi in zedinjenju slovenskih in hrvaških, pa tudi srbskih dežel habsburške monarhije.

Ko je revolucija marca 1848 zajela habsburško monarhijo, so Slovenci zahtevali predvsem združitev slovenskih dežel habsburške monarhije v eno celoto (*Zedinjena Slovenija*) ter enakopravnost slovenskega jezika z nemškim in uvedbo le-tega v šole in urade. Med slovensko liberalno inteligenco (nižja duhovščina, učitelji, študentje), v glavnem bivšimi pristaši ilirizma,² pa se pojavijo tudi želje po povezavi slo-

¹ Izraz uporabljam za Slovence, Hrvate in Srbe, pri katerih se je v tem obdobju razvila ideja o političnem zблиževanju v skupno državo, ki so jo ti narodi sami poimenovali najprej ilirsko, kasneje pa jugoslovansko skupnost.

² Ideja Ilircev je bila jezikovno in kulturno povezati zgodovinsko ločene južnoslovanske dežele, da bi se z njihovo pomočjo rešili madžarskega pritiska. Sprva kulturno gibanje je tako kmalu dobilo politično vsebino. Ilirsko kraljestvo — »Velika Ilirija« — naj bi obsegalo Slavonijo, Hrvaško, Vojno Krajino, Dalmacijo, Bosno in slovenske dežele, pozneje pa naj bi se razširilo tudi na Vojvodino in ostale Slovane pod turško oblastjo. Da bi olajšali zблиževanje s Srbi, so Hrvati opustili dotedanjo knjižno kajkavščino, čakovščino in sprejeli hercegovsko štokavščino. Leta 1841 je bila na Hrvaškem ustanovljena tudi Ilirska stranka,

venskih dežel s sosednjo Hrvaško (in kasneje preko nje s srbsko Vojvodino). Prvi je izrazil to željo Matija Majar, in sicer v peticiji cesarju iz začetka aprila, ki jo je pozneje v prepisih pošiljal v podpis v različne slovenske kraje, poročilo o peticiji pa je bilo objavljeno tudi v Gajevih *Novinah* 11. aprila 1848. Peticija ima osem točk, od katerih se druga in tretja glasita: »2) Da se imajo Slovenci kao jedan narod smatrati i posebni sabor deržati. 3) Da bi s našom carskoj dynastii vernom bratjom u hervatskoj, Slavonii i Dalmaciji u bližnji savez stupiti mogli.«³ Pri tem torej ni mislil na priključitev slovenskih ozemelj Hrvaški, ampak le na širšo povezavo v okviru monarhije.

Koncepcije južnoslovanske povezave so se pri Slovencih v času revolucije 1848 pojavljale predvsem kot odgovor na vprašanje odnosa do Nemčije in do volitev v frankfurtski parlament, ki so bile razpisane 15. aprila za začetek maja 1848. Liberalno usmerjeni narodnjaki so se namreč podobno kot Čehi postavili proti priključitvi slovenskih dežel Nemčiji in proti volitvam v frankfurtski parlament ter se opredelili za zvezo s Hrvati. Društvo »Slovenija« iz Gradca je celo poslalo svojega poslanca Štefana Kočevarja v hrvaški sabor, kjer je ta izrazil željo, da se združeni slovenski narod zedini s Hrvati.⁴ Podobno željo je v začetku junija 1848 izrazil tudi slovenski odbor, delegacija predstavnikov vseh slovenskih pokrajin ter 120 obmejnih mest Štajerske in Kranjske.⁵ Vendar, če sodimo po zapisu v *Novicah*, to ni bila želja vseh Slovencev. Bleiweis je namreč novico o želji po zedinjenju s Hrvati komentiral takole: »Ker v Ljubljani in na Gorenskem nič od tega nismo vedili, dokler nismo v časopisih te novice brali, gre misliti, de so Dolenci bližnji sosedje poleg Hrvaškiga to pismo po svojim sestavili.«⁶

Na Slovenskem je liberalna *Slovenija* vse leto 1848 objavljala članke, v katerih je zagovarjala idejo južnoslovanske oziroma slovensko-hrvaške zveze.⁷ Na Hrvaškem

ki pa je bila 1843 prepovedana ter se je preimenovala v Narodno stranko, ta pa je igrala pomembno vlogo v revolucionarnem letu 1848. Literatura o ilirizmu na Hrvaškem: Đuro Šurmin, *Hrvatski prepород*, I-II, Zagreb, 1903 in 1904; Ferdo ŠIŠIĆ, *Hrvatska povijest, III. Od godine 1790 do godine 1847*, Zagreb, 1913; *Isti, Hrvatski ilirizam. Njegova politička strana*, Zagreb, 1922; Vaso BOGDANOV, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918*, Zagreb, 1958; Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1971; Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914.*, Zagreb, 1968.

³ *Novine dalmatinsko hervatsko slavonske*, 1848, št. 33, 11. april, 131. Glej tudi: Fran ZWITTER, »Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike«, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 18/1964, 112.

⁴ Ni naključje, da je ravno graška Slovenija s svojim poslancem sodelovala na hrvaškem saboru; njen predsednik je bil namreč Josip Muršec (ki je že dolga leta prijateljaval in si dopisoval s strastnim ilircem Stankom Vrazom), ki je kot alternativo vključitvi v velikonemško zvezo predlagal »novo, boljše zvezo s sodelovanjem s Hrvati«. Koroški in Štajerski Slovenci so želeli poslati svojega zastopnika — Vraza — tudi na skupščino vojvodinskih Srbov v Sremske Karlovce, kjer bi naj izrazil željo po slogi in zvezi Srbov, Hrvatov in Slovencev, vendar se Vraz zaradi nesrečnih okoliščin skupščine ni udeležil. (Fran ILEŠIĆ, *Stanko Vraz, slovenski pooblaščenec za srbsko narodno skupščino I. 1848*, Zbornik Slovenske Maticе, IX. zvezek, Ljubljana, 1907, 28-34.)

⁵ Petar KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko-slovenski odnosi (1835—1874)«, *ZČ* 37/1983, 213-233, tu 220.

⁶ *Novice*, 1848, št. 25, 21. junij, 106.

⁷ *Slovenija*, 1848, št. 13, 15. avgust, 49-50; št. 16, 25. avgust, 62; št. 36, 3. november, 142; št. 51, 26. december, 201-202.

so se Gajeve *Novine dalmatinsko horvatsko slavonske*, ki so že več let izhajale kot glasilo hrvaške Narodne stranke, aktivno vključile v dogajanje leta 1848. K temu je veliko prispeval urednik lista Bogoslav Šulek, po rodu Slovak, a po svojem publicističnem delu⁸ eden izmed najaktivnejših članov hrvaškega političnega gibanja. V svojem prvem komentarju preteklih dogodkov, objavljenem 22. marca, je pozdravil revolucionarne spremembe, posebno izpolnjevanje želja raznih narodov in uvajanje politične svobode. Menil je, da bi tudi Hrvaška morala na Dunaj poslati svojo delegacijo, ki naj reši številne hrvaške probleme, na prvem mestu naj se zavzame za zedinjenje hrvaških dežel: Vojne Krajine, Dalmacije, Banske Hrvaške; potrebno bi bilo zahtevati tudi vrnitev starih hrvaških meja v severozahodni Bosni, do Bihaća in Une, kar bi se dalo po njegovem mnenju doseči po diplomatski poti. Zaenkrat Šulek ni želel govoriti o obmejnih področjih Kranjske in Istre, ki so po njegovem mnenju nekdanj pripadala Hrvaški.⁹

Že konec meseca aprila je Ivan Kukuljević v svojem članku *Kakva treba da bude u obće politika naša* izrazil pričakovanje, da se tudi ta področja pridružijo hrvaškim pokrajinam in da tako združene ustvarijo »savez slavjanski« — podobno kot so to v preteklosti že naredili Angleži, Francozi in Nemci. Kukuljević je predlagal združitev slovenskih in hrvaških pokrajin na osnovi svobodne odločitve teh narodov pri čemer bi oba naroda združevala samo skupni sabor in banska čast, saj bi se po njegovem mnenju »svakoj državi (t. j. deželi; op. N. P.) njezino posebno privlastjeno neoskvernjeno uzderžati moralo. Ne bi se po tome misliti moglo, da koja od ovih državah p o d nas spada, nego da je s nami sdružena.«¹⁰ Na to pobudo so koroški Slovenci odgovorili takole: »Predlog vrednoga g. Kukuljevića u 'Slavjanskome savezu' bio bi za nas Slovence od velike važnosti, da bi samo moguće bilo ovu ideu svagde razglasiti.«¹¹

Do sredine aprila 1848 sta na Hrvaškem obstajali dve različni koncepciji o jugoslovanski zvezi. Eni so, pod vplivom ilirizma, zagovarjali politično zedinjenje vseh južnih Slovanov, medtem ko so drugi, pod vplivom nedavnih dogodkov in stikov s Slovenci na Dunaju v začetku aprila, obseg jugoslovanske zveze omejili najprej na zvezo Hrvatov in Slovencev, in so kasneje, ko so predstavniki Srbov v monarhiji na junijskem saboru v Sremskih Karlovcih zahtevali organiziranje srbske Vojvodine (z združitvijo Bačke, Baranje in Srema) in njeno zedinjenje s Hrvaško, obseg razširili na vojvodinske Srbe, torej na vse južne Slovane znotraj habsburške monarhije. Potem ko je ban Josip Jelačić konec aprila 1848 prekinil vse odnose z vlado v Pešti, so hrvaški nacionalni program oblikovali narodno pravo ter politika avstroslavizma in federalizma. Ta koncepcija jugoslovanske zveze je najjasneje prišla do izraza na zasedanju hrvaškega sabora v začetku junija 1848.¹²

⁸ O tem piše Aleksandra KOLARIĆ, »Publicistička djelatnost Bogoslava Šuleka 1848.«, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP) 30/1998, 527-533.

⁹ *Novine dhs*, 1848, št. 24, 22. marec, 95.

¹⁰ *Novine dhs*, 1848, št. 37, 29. april, 145.

¹¹ *Novine dhs*, 1848, št. 45, 9. maj, 180.

¹² P. KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideologija (1835—1874)«, 220-222; Literatura o Hrvaški v tem obdobju: J. ŠIDAK, *Studije iz XIX. stoljeća*, isti, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49. godine*, Zagreb,

Peta saborska seja (9. junija 1848) je bila posvečena izključno vprašanju nadaljnjih odnosov Troedine kraljevine (Hrvaške) z Ogrsko in Avstrijo. To vprašanje je obdelal poseben saborski odbor, imenovan na tretji saborski seji dva dni pred tem in ga 9. junija predal saboru. V svojem poročilu je odbor predlagal prekinitev državno-pravnih odnosov z Ogrsko in vstop v ožjo državno zvezo z Avstrijo. Izhajajoč iz načela narodne enakopravnosti in možnosti preureditve monarhije v federativno skupnost, od katerih bi bila ena od enot področje južnih Slovanov, se ena izmed točk operata glasi: »Da kraljevina Dalmacija sredi s Hrvatskom i Slavonijom, te da novoustrojena Vojvodina srpska, donja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica stuje 'u bližnji savez' s trojednom kraljevinom.«¹³ Ta predlog je bil tudi zakonsko sprejet v hrvaškem saboru.¹⁴

Tako je zahteva po zedinjenju hrvaških in slovenskih dežel s srbsko Vojvodino dobila državno-pravni pomen. Čeprav do uresničitve te zahteve takrat ni prišlo, pa je vendarle imela velik vpliv na nadaljnji razvoj t.i. jugoslovanske ideologije. To stališče hrvaškega sabora o zedinjenju jugoslovanskih (slovenskih, hrvaških in srbskih) dežel habsburške monarhije so dosledno zastopali tudi hrvaški narodnjaki, zbrani okoli časnika *Slavenski Jug* (kot uredniki Dragutin Kušlan, Nikola Krešić in Bogoslav Šulek; med sodelavci časnika pa Andrija Torkvat Brlić, Mirko Bogović, Ivan Kuljević-Sakcinski, Ivan Mažuranić, Ognjoslav Utješinović Ostrožinski idr.).¹⁵

Novo prelomnico za razvoj jugoslovanske ideje je predstavljala dunajska oktobrska revolucija. Hrvati so jo — tako kot Slovenci — ocenili za velikonemško in protislovansko ter so v njej videli neposredno nevarnost za nadaljnji nacionalni in politični razvoj svojega naroda. Zato je upraviteljski odbor zagrebske županije sklenil, da ne bo priznal sprememb, ki jih bo sprejel dunajski parlament, vse dokler »se ustavna vlast kralja ne povrati« in predlagal, da se avstrijski Slovani »pozovu u Zagreb ili drugi koi grad na skupštino gdi će se dogovarati o spasenju carskoga prestola na temelju slavenstva.«¹⁶ Ta poziv je objavila tudi *Slovenija*,¹⁷ vendar do sestanka verjetno ni prišlo, saj iz časniških virov o tem ne zasledimo nobenega poročila več.

Po zadušitvi dunajske oktobrske revolucije so Slovenci vse manj javno postavljali zahteve po *Zedinjeni Sloveniji*, pa tudi po združitvi Slovenije s Hrvaško. Posamezniki, v glavnem s področja narodnostno najbolj ogroženih pokrajin Koroške in Štajerske, so sprejeli jezikovno koncepcijo Majarja in jo zastopali v listu *Slovenija* ter v

1979; P. KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—1849. godine«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 14/1981, 91-228; Isti, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom narodnom preporodu 1835—1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji*, Zagreb, 1989; Tomislav MARKUS, *Hrvatski politički pokret 1848.—1849. godine. Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, Zagreb, 2000.

¹³ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.—2000.*, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni sabor, Dom i svijet, Zagreb 2000, Prvi svezak: 1848.—1867., 170-171. Glej tudi: P. KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideologija (1835—1874)«, 220.

¹⁴ *Isto.*

¹⁵ Več o publicistični dejavnosti tega političnega časnika v letu 1848 glej v: Nataša PODGORŠEK, »Slavenski Jug leta 1848 in Slovenci«, *ZČ* 56/2002, 161-171.

¹⁶ *Slavenski Jug*, 1848, št. 30, 22. september, 117.

¹⁷ *Slovenija*, 1848, št. 32, 20. oktober, 125.

zagrebškem *Slavenskem Jugu*, kasneje pa v *Jugoslovanskih Novinah* in *Südslawische Zeitung*, ki sta prav tako izhajala v Zagrebu. Bistvo te Majarjeve koncepcije je bilo, da je treba Slovence in Hrvate najprej jezikovno zediniti s pomočjo enotnega »ilirskega« (mešanica slovenskega in hrvaškega) književnega jezika, temu pa bi naj v prihodnosti sledilo politično zedinjenje obeh narodov. Vendar so ti posamezniki naleteli na odpor slovenske javnosti in njihove ideje so bile zavržene, niso pa jih sprejeli niti Hrvati.¹⁸

Na Hrvaškem pa je bilo po porazu dunajske oktobrske revolucije politično življenje še vedno močno. V tem času so v krogu okrog *Slavenskega Juga* nastale nove koncepcije o političnem zedinjenju Hrvatov s Slovenci in vojvodinskimi Srbi. Te načrte je zelo natančno izrazil Ognjoslav Ostrožinski, ko je konec leta 1848 v časniku *Slavenski Jug* objavil svojo zamisel o preureditvi habsburške monarhije v federacijo narodnih enot.¹⁹ Ostrožinski je predvideval združenje južnoslovanskih narodov (Hrvatov in Srbov) znotraj habsburške monarhije, vendar v to enoto še ni prišteval Slovencev. Kljub temu je ta njegova *Osnova* eden izmed najdoslednejših načrtov ustave v avstrijski politiki 1848-49; kot svoj program so jo sprejeli tako hrvaški in srbski narodnjaki okrog *Slavenskega Juga* in *Slavenske lipe* v Zagrebu kot tudi krog ljubljanske Slovenije.²⁰ Podobne ideje o potrebi južnoslovanske skupnosti, ki naj zagotovi narodnostne pravice teh narodov so bile izražene tudi v dveh člankih z naslovom *Naše potrebe*, objavljenih v *Slavenskem Jugu* v decembru 1848.²¹

Hrvaški liberalci in demokrati so jugoslovansko koncepcijo odločno zastopali še vse leto 1849. Preko časnikov (*Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*), preko praškega društva »Slovanska lipa« ter preko zagrebskega političnega društva »Slavenska lipa« na slavenskom Jugu so pozivali Slovence in Srbe v monarhiji na dogovor o medsebojnem zedinjenju. Vendar ti pozivi niso naleteli na pozitiven odgovor niti s strani Slovencev niti s strani Srbov.

Jugoslovanska ideja na Hrvaškem v letih 1848/49 pa se ni omejila samo na osvanje skupnosti južnoslovanskih dežel znotraj habsburške monarhije, ampak so hrvaški narodnjaki že od začetka revolucije 1848 želeli ožjo povezavo tudi s Srbijo. To idejo je izrazil Ljudevit Vukotinović v svoji brošuri že aprila 1848; v njej je poudaril potrebo sodelovanja med vsemi slovanskimi narodi, posebno političnega povezovanja vseh južnih Slovanov, torej tudi tistih zunaj monarhije, vendar je ta ideja v hrvaški politiki ostala osamljena oziroma je bila kasneje reducirana na ožjo, a ne-

¹⁸ V *Slavenskem Jugu* je bil 30. decembra 1848 objavljen dopis iz Celovca, v katerem je dopisnik priporočal uredništvu časnika, naj podpre Majarjevo koncepcijo o enotnem književnem jeziku, vendar je uredništvo predlog odklonilo s pripombo, da nacionalni in politični interesi in »okolnosti naše zahtevaju u tom poslu najveću opreznost i mi sudimo da bi idući priekim putem više pokvarili nego koristili dobroj stvari«. (*Slavenski Jug*, 1848, št. 63, 30. december, 252.) O poskusu uveljavljanja te ideje med Slovenci glej: Ivan PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, knj. I.*, Ljubljana, 1955, 279-373.

¹⁹ Ognjeslav U. OSTROŽINSKI, »Osnova za savezno preporodjenje cesarevine avstrijske po načelu ustavne slobode i narodne pravstvene jedankosti«, *Slavenski jug*, 1848, št. 36-40, od 27. oktobra do 5. novembra.

²⁰ *Slovenija* je članek Ostrožinskega objavila v več nadaljevanjih v številkah 39 do 43 (14. november do 28. november 1848).

²¹ *Slavenski jug*, 1848, št. 55, 10. december, 217-218.; *Slavenski jug*, 1848, št. 56, 12. december, 221.

koliko realnejšo koncepcijo povezovanja južnoslovanskih narodov (Slovencev, Hrvatov in Srbov) znotraj monarhije.²²

Čeprav je dunajska vlada v začetku marca 1849 razpustila parlament in izdala oktroirano ustavo, so hrvaški narodnjaki še vedno upali na možnost federalizacije monarhije, saj so v njej videli edino možnost rešitve nacionalnega vprašanja. Zato so v saboru izbrali delegacijo in jo poslali na Dunaj prositi cesarja, da potrdi odločbe hrvaškega sabora iz leta 1848, med njimi tudi zahtevo po zedinjenju južnih Slovanov v monarhiji. V aprilu 1849 pa je Veliki odbor hrvaškega sabora zahteval teritorialno združitev in samostojnost Hrvaške in državno zvezo s Slovenijo in Vojvodino,²³ do uresničitve te zahteve pa seveda ni prišlo.

Po obnovi ustavnega življenja v monarhiji leta 1860 so Slovenci ponovili zahteve po *Zedinjeni Sloveniji*, ki so jo zapisali v peticiji ministru Schmerlingu.²⁴ Kmalu so obnovili tudi zahteve po kulturnem, gospodarskem, in — ko bi okoliščine to dopuščale — tudi političnem zблиževanju slovenskih dežel s hrvaškimi. K temu jih je napeljalo prepričanje, da smo Slovenci premajhen narod, da bi se lahko sami upirali germanizaciji in italijanizaciji; nacionalni obstoj in razvoj Slovencev — tako so menili — se lahko zavaruje samo s povezovanjem s Hrvati in ogrskimi Srbi v jugoslovansko skupnost. Eden izmed posameznikov, ki so se na Slovenskem zavzemali za zблиževanje Slovencev s Hrvati, je bil Ferdo Kočevar-Žavčanin, ki je v šestdesetih letih 19. stoletja objavil mnogo člankov v slovenskih in v hrvaških časnikih, s katerimi je skušal medsebojno spoznati in zблиžati ta dva naroda. Konec leta 1860 je bil prepričan, da se bosta Slovenija in Vojvodina — tako kot leta 1848 — približali Hrvaški.²⁵ V svojem spisu »Slovenske narodne potrebe«, objavljenem v *Novicah* je zahteval zedinjenje vseh slovenskih pokrajin v eno kronovino po načrtu *Zedinjene Slovenije* iz leta 1848. Ker pa je po njegovem mnenju slovenski narod premajhen za samostojno narodno življenje, predlaga, da naj se prisloni na hrvaški in srbski narod, da bi se skupaj kot ena celota zoperstavili nevarnosti germanizacije in italijanizacije. Slovenci naj težijo k narodnemu zedinjenju s centrom v Ljubljani; v prihodnosti, ko bodo okoliščine to dovoljevale, pa bi se lahko Slovenci tudi politično zблиžali s Hrvati in Srbi. Zaenkrat je edino možnost zблиževanja videl na področju književnosti oziroma jezika, zato je zahteval postopno »bližanje književne slovenščine književni horvato-serbščini«, kajti »mi Slovenci smo malen narod zato je tudi naše slovstvo malo«.²⁶ Podobno mišljenje o potrebi skupnega književnega jezika so v tem času imeli tudi hrvaški narodnjaki.²⁷

V šestdesetih letih 19. stoletja so se pomnožili tudi osebni stiki; Slovenci in Hrvati so se srečevali na raznih kulturnih prireditvah (npr. v slovenskih čitalnicah, na taborih, na vsakoletnem narodnem zborovanju na Bledu, na hrvaški gospodarski

²² T. MARKUS, *Hrvatski politički pokret*, 83-84.

²³ P. KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideologija (1835—1874)«, 223.

²⁴ *Novice*, 1861, št. 20, 15. maj, 163.

²⁵ *Novice*, 1860, št. 47, 21. november, 377.

²⁶ *Novice*, 1860, št. 44 do 47, od 31. oktobra do 21. novembra.

²⁷ P. KORUNIĆ, »Jugoslavenska ideologija (1835—1874)«, 210-214.

razstavi leta 1864, na proslavi ob tristoletnici smrti Zrinjskih leta 1866...), slovenski in hrvaški časniki pa so z zanimanjem spremljali gospodarski, kulturni in politični razvoj svojih sosedov.²⁸

V šestdesetih letih 19. stoletja sta se na Hrvaškem pojavili dve nacionalni ideji: jugoslovanska ideja, nosilca katere sta bila Strossmayer in Rački, ter Starčevićeva velikohrvaška ideja. Hrvaški narodnjaki so, nadaljujoč tradicijo iz leta 1848, po obnovitvi ustavnega življenja leta 1860 dosledno zastopali koncepcijo federalizma. Ta je bila v hrvaški politiki najtesneje povezana z reševanjem problema zedinjenja hrvaških pokrajin in s koncepcijo o državnem zedinjenju južnih Slovanov v monarhiji. Franjo Rački je že leta 1861 kot prvo idealno fazo političnega zблиževanja jugoslovanskih narodov označil državno zedinjenje Hrvatov s Slovenci in Srbi v federaciji znotraj monarhije. Hrvaški narodnjaki so smatrali, da politične, ekonomske in družbene razmere ne dopuščajo več kakor le etapno jugoslovansko politiko: duhovnemu zedinjenju (enoten jezik, književnost) naj sledi povezovanje jugoslovanskih narodov v monarhiji okrog Hrvaške na eni strani in okrog Srbije na drugi strani. Ti dve jugoslovanski skupini naj bi se združili v enotno neodvisno federativno jugoslovansko državo šele po razpadu habsburške monarhije (na katerega so računali) in osvoboditve slovanskih narodov turškega jarma, t.j. rešitve vzhodnega vprašanja. Strossmayer in Rački sta tako nadaljevala tradicijo ilirizma in menila, da je jugoslovanstvo edina možnost za obstoj jugoslovanskih narodov: Srbov, Hrvatov, Slovencev in Bolgarov. Izhajajoč iz mnenja, da sta bila Hrvaška in Zagreb v tedanjem času na višji ravni kot ostale južnoslovanske dežele, sta smatrala, da Zagrebu pripada vloga kulturnega in znanstvenega hegemonu. Zato sta Zagrebu namenila vlogo središča znanosti, umetnosti in kulture za vse južne Slovane, s pomočjo katerega naj se doseže kulturno zedinjenje južnih Slovanov kot podlaga za kasnejše politično zedinjenje. Ker so po porazu s Prusijo in po uvedbi dualizma v začetku leta 1867 smatrali, da je razpad habsburške monarhije blizu, je združena hrvaška Narodna stranka aprila 1867 vodila pogajanja s srbsko vlado o ustanovitvi neodvisne jugoslovanske države. Narodna stranka je pri tem zahtevala politično zvezo ne samo s Srbi, ampak iz političnih in gospodarskih razlogov tudi s Slovenci. Prva skupna akcija Srbije in Hrvaške za doseg tega cilja naj bi bila osvoboditev Bosne in njena združitev s Srbijo. Kmalu pa je ta skupen jugoslovanski program propadel, saj je srbska vlada po sestanku Mihajla in G. Andrassyja 1. avgusta 1867 sklenila, da sklene sporazum z Madžari in je opustila jugoslovanski program. Narodna stranka, ki je obsodila srbsko vlado zaradi opustitve skupnega jugoslovanskega programa, je bila primorana svoji politiki dati novo smer. Še naprej so menili, da je končni cilj zedinjenje vseh jugoslovanskih narodov v neodvisno jugoslovansko federativno državo, a so svoje delovanje (zaradi nesodelovanja Srbije) omejili na habsburško monarhijo.²⁹

²⁸ N. PODGORŠEK, *Slovenci in jugoslovanska ideja 1848—1878*, magistrsko delo, Maribor, 2003, 83-118 in 165-244.

²⁹ P. KORUNIČ, »Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici 1866—68«, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti* 11/1981, 1-107; *Isti*, »Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866—74«, *ČSP*, Zagreb, 1980 (3.), 57-83; *Isti*, »O nekim problemima slovenske politike 1866«, *ZČ*, Ljubljana, 1980 (3.), 327-348; *Isti*, *Jugoslavenska ideologija*, 210-348.

V začetku januarja 1862 je Mirko Hrvat v *Pozoru* razmišljal o državnopravnem odnosu Hrvaške do avstrijskega cesarstva. Izhajajoč iz tradicionalnih zahtev hrvaškega naroda iz leta 1848 ter iz spoznanja, da se avstrijski notranjepolitični odnosi pod nobenim pogojem ne dajo rešiti z določili *Oktobrske diplome* iz leta 1860 in *Februarskega patenta* iz leta 1861, je Hrvat predlagal, da se Avstrija na podlagi historičnega prava razdeli na sedem federativnih enot, od katerih bi eno enoto predstavljale združene hrvaške dežele: Hrvaška z Medmurjem in kvarnerskimi otoki, Dalmacija z Dubrovnikom in Kotorjem, Slavonija ter v letu 1848 z mednarodnim dogovorom priključena srbska Vojvodina; drugo enoto pa bi predstavljale slovenske dežele: Koroška, Kranjska, Istra, Gorica, Gradiška, Trst, slovenski del Štajerske.³⁰

24. februarja 1863 so v *Pozoru* razmišljali o državnopravnem odnosu Hrvaške do Avstrije in Ogrske; pri tem so ugotavljali, da obstaja na Hrvaškem skupina ljudi (imekujejo jih kar Jugoslovanska stranka), ki se zavzemajo za zedinjenje južnih Slovanov. V to skupino ljudi spadajo »književniki in mladi naraščaj, ki sledi bolj srcu kot razumu. Ta stranka želi iskreno, da bi bil ves jugoslovanski narod svoboden in srečen. A glede načina združitve se ta stranka deli na dvoje: predvsem pravoslavni del stranke sanja o Dušanovem cesarstvu, drugi pa si želijo svobodne federacije vseh jugoslovanskih dežel.«³¹ V nadaljevanju je neznani avtor uvodnega članka pregledal stanje slovanskih narodov zunaj habsburške monarhije: v Srbiji, Črni gori, Bosni, Hercegovini, Bolgariji in ugotovil, da v teh deželah ni razvite narodne misli in da tam ni ugodnih razmer za širjenje jugoslovanske politične misli, zato je federacija vseh jugoslovanskih dežel zaenkrat le grad v oblakih.³² V naslednjem članku ugotavlja, da se je na Hrvaškem v zadnjem času pojavila še ena nova »stranka«, veliko-hrvatska stranka, »ki je v svoj krog objela ne samo kranjske in istrske, turške in ogrske Hrvatke, ampak je posegla tudi daleč v Štajersko, Koroško in Goriško in poimenovala tamkajšnje Slovence Hrvati.«³³ Govor je bil seveda o Starčevićevi Stranki prava. Njen vodja Ante Starčević je poudarjal, da je Hrvaška na osnovi zgodovinskega prava samostojna država, ki je svobodno (z dogovori) sprejela ogrske in avstrijske vladarje za svoje, in ima kot taka pravico, da dogovore prekine. Starčevićeva ideja hrvaške države je vključevala vse južne Slovane razen Bolgarov; menil je, da so vsi južni Slovani Hrvati (Slovenci so »planinski Hrvati«, Srbi pa »nečista pasma« raznih etničnih vrst) in zato ni priznaval ne slovenskega ne srbskega narodnega imena.³⁴ Taka koncepcija hrvaške države je bila reakcija na idejo Velike Srbije.

V sredini šestdesetih let 19. stoletja so slovenski narodnjaki izdelali nov politični program, *Mariborski program*. *Septembrski patent* so Slovenci — tako kot drugi nenemški narodi — sprejeli kot obljubljeni enakopravnost narodov, priznanje zgodovinskih pravic dežel in konec centralističnega pritiska. Pod vtisom zgodovinskih pravic dežel, katerim so vsi narodi v monarhiji pripisovali velik pomen, so 25. sep-

³⁰ *Pozor*, 1862, št. 6, 9. januar, 11.

³¹ *Pozor*, 1863, št. 44, 24. februar, 173.

³² *Isto*.

³³ *Pozor*, 1863, št. 45, 25. februar, 177.

³⁴ *Isto*.

tembra 1865 slovenski politični možje (sestanku je predsedoval Bleiweis, referiral pa je Luka Svetec³⁵) skušali postaviti slovenski narodni program na »zgodovinsko« osnovo. Zamislili so si t.i. notranjeavstrijsko skupino, ki je bila sestavljena iz bivših dežel Ilirskega kraljestva in celotne Koroške in Štajerske; ta notranjeavstrijska skupina bi torej obsegala Primorsko s Trstom, Gorico in Istro, Kranjsko, Štajersko in Koroško. Vsaka dežela bi imela svoj deželni zbor, sestavljen iz poslancev narodov, ki so živeli v deželi, izvoljenih na osnovi narodnostnih kurij. Skupne zadeve notranjeavstrijske skupine bi reševal skupni zbor, narodne zadeve ene narodnosti pa bi reševali poslanci tiste narodnosti vseh dežel. Notranjeavstrijska skupina bi (poleg Ogrske, Galicije, Češke, Hrvaške in nemške Avstrije) tvorila eno izmed federativnih enot.³⁶ Na ta način so v Mariboru zbrani narodnjaki hoteli rešiti problem zedinjenja Slovencev, ne da bi kršili načelo nedeljivosti dežel, ki so ga močno poudarjali štajerski in koroški Nemci. Vendar za te mariborski program ni bil nič bolj vabljev kot program *Zedinjene Slovenije*. Tako je mariborski nemški časnik *Marburger Korrespondent* (kasnejši *Marburger Zeitung*) potem, ko ga je podrobno predstavil, program komentiral z besedami: »Take boleste zamisli nekaterih posameznikov ne morejo pognati korenin v jedru slovenskega naroda in v srcih naših slovenskih bratov. Prepričani smo, da rodoljubni vodje štajerskih Slovencev ne bodo podprli tega programa, ki prinaša razpad Avstrije.«³⁷ Dejansko je *Mariborski program* tudi med Slovenci samimi že kmalu zbudil oster odpor in kritiko; le nekaj posameznikov (Andrej Einspieler, Peter Hicinger in Peter Radič) ga je zagovarjalo. Najostreje je program zavrnil Majar, ki je v zameno za notranjeavstrijsko skupino predlagal skupino »kraljestva Ilirije«: Kranjska, Koroška, Goriška, Istra, Trst in oba slovenska štajerska okraja, mariborski in celjski.³⁸ Na mariborskem sestanku je prisostvovalo tudi okoli trideset hrvaških narodnjakov in hrvaška lista *Domobran* in *Narodne novine* sta v začetku oktobra objavila ta politični program. *Domobran* je program odkrito obsodil, češ da zanemarja jugoslovansko politiko, *Narodne novine* pa so ga objavile brez komentarja, a so ga očitno tudi obsojale, saj so proti koncu leta 1865 objavljale vse manj dopisov iz Slovenije in na koncu celo izpustile rubriko *Iz Slovenije*, v kateri so vse od 1862 obširno opisovali kulturno in politično dejavnost slovenskih narodnjakov.³⁹ Leta 1866 se je Avstrija zapletla v vojno s Prusijo in Italijo, ki se je zanjo nesrečno končala. Umakniti se je morala iz Nemčije, Italiji v korist pa je izgubila Benečijo in s tem je Italiji pripadla tudi Beneška Slovenija. Izgubljena vojna je pomenila za habsburško monarhijo velik udarec in misel, da bo monarhija razpadla, je bila precej razširjena. V takšnem vzdušju so tudi Slovenci razmišljali o prihodnosti monarhije in seveda lastnega naroda.⁴⁰ Dne 27. septembra 1866 so se v Ljubljani zbra-

³⁵ I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. II, Ljubljana, 1956 [1957], 106.

³⁶ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1979, 468-479.

³⁷ *Marburger Korrespondent*, 1865, 11. oktober; glej tudi Janez CVIRN, »Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja«, *ZČ*, 49 (1995), št. 2, 193-230.

³⁸ Glej Dušan KERMAVNER, *Opombe k drugi knjigi I. Prijatelja*, *Slovenska kulturnopolitična*, 569-574.

³⁹ P. KORUNIĆ, »Jugoslovanska ideologija (1848—1870)«, 268-273.

⁴⁰ *Zgodovina Slovencev*, 475-476.

li pomembnejši rodoljubi iz vseh slovenskih pokrajin. Potem ko se je končala glavna skupščina Slovenske Matice, so se narodnjaki še enkrat zbrali in izdelali nov politični program, v katerem so izrazili zahtevo po zedinjenju vseh slovenskih dežel v samostojno politično telo, ki bi se kot upravna in politična enota odločno uprla italijanskim in nemškim aspiracijam. Zahtevali so, da se Istra, Trst, Gorica, Kranjska in Koroška spet zedinijo v nekdanje Kraljestvo Ilirija, kateremu bi se pridružil slovenski del Štajerske, medtem ko bi se nemški del Štajerske spojil z ostalimi nemškimi pokrajinami. V federalistično urejeni habsburški monarhiji bi ta enota tvorila posebno politično in državno skupnost, ki bi jo z ostalimi enotami federacije (Ogrsko, Hrvaško, Češko, Galicijo, Avstrijo) povezovali samo skupni posli v smislu oktobrske diplome iz leta 1860.⁴¹ Ta program je torej v določeni meri vrnitev k programu *Zedinjene Slovenije* iz leta 1848, osnovanem na narodnem pravu, saj zahteva zedinjenje vseh slovenskih dežel v enotno upravno in politično enoto ter predvideva federativno preureditev habsburške monarhije. Ne poudarja pa pravic slovenskega jezika v šolah in uradih, prav tako pa ne omenja nobene povezave s hrvaško ali drugimi južnoslovanskimi deželami oz. državami.

O tem sestanku slovenski časniki (razen Slovenca, v katerem ga Einspieler označi kot »načrt programa«⁴²) niso poročali, ostal pa je zapis nekega neznanega slovenskega rodoljuba iz Gorice, ki je poročilo o tem sestanku v obliki obširnega dopisa poslal zagrebškimi *Narodnim novinam*. Te so dopis objavile šele v začetku leta 1867.⁴³

Po razpadu nemške zveze leta 1866 so se začele v javnosti razprave o bodoči ureditvi monarhije; svoje mnenje o tem je pisal *Zukunftu* tudi nek dopisnik iz Ljubljane, *Pozor* pa njegov dopis objavi in komentira. Dopisnik piše, da je iz vladnih krogov bilo slišati o jugoslovanski skupini (kot eni izmed federalnih enot monarhije, op. N. P.), kar je seveda našlo odziv pri Slovencih. »Da bi se tudi slovenski deli pridružili tej skupini, zdi se nam naravna stvar... edino tako bi mogli svobodno napredovati na vseh področjih duhovnega življenja«,⁴⁴ je menil ljubljanski dopisnik. Uredništvo *Pozora* je takole komentiralo ta dopis: »Radostnim srcem pozdravljamo to izjavo rodoljubnega Slovenca, in želimo iskreno, da ta ideja najde čim več pristašev med slovenskimi brati, saj samo s tesnejšo zvezo med Hrvati in Slovenci bosta uspela oba sorodna naroda uspešno napredovati...«⁴⁵

Nekaj dni kasneje je *Pozor* v članku z naslovom *Nova Avstrija* spet razpravljal o načrtih za preureditev avstrijske monarhije v federacijo. Pri tem je izrazil mnenje, da naj bi se južnoslovanski narodi monarhije združili v eno federativno enoto, saj jih

⁴¹ *Narodne novine*, 1867, št. 5, 7. januar 1867; I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. II, 111-112.

⁴² *Slovenec*, 1866, št. 81, 10. oktober, 323-324.

⁴³ *Narodne novine*, 1867, št. 5, 7. januar 1867. Glej tudi P. KORUNIČ, »O nekimi problemima slovenske politike 1866«, *ZČ* 34 (1980), št. 3, 327-348.

⁴⁴ *Pozor*, 1866, št. 257, 21. september, 1010; glej tudi P. KORUNIČ, *Jugoslavenska ideologija (1848—1870)*, 295.

⁴⁵ *Isto*.

druži isti jezik in isti interesi. Menil je, da bi bilo to v gospodarskem interesu monarhije, a hkrati izrazil bojazen, da se njihove želje ne bodo uresničile.⁴⁶

V začetku oktobra 1866 je hrvaški časnik objavil članek iz *Slovenca* z naslovom *Program slovenskoga naroda*; članek je bil objavljen v celoti, a brez komentarja. Članek zahteva najprej upravno in ozemeljsko celovitost slovenskega naroda in zahteva, da se slovenskemu narodu dovoli, »da se ožje spoji preko svojega državnega zbora s svojimi južnimi brati ter da se dogovori s hrvaškim saborom o državnopravnih odnosih slovenske skupščine glede troedine kraljevine.« Tudi v tem članku je bilo izraženo mnenje, da bi bila združitev južnoslovanskih narodov koristna za celotno monarhijo. Na vprašanje zakaj Slovenci ne bi mogli ostati sami, avtor članka odgovarja, da je res, da vsak najraje opravlja svoje posle sam, vendar če uvidi, da za to nima dovolj moči, se združi z nekom, ki ima sorodne misli in čustva, da tako skupaj lažje dosežeta cilj; tako je tudi s slovenskim narodom, ki je »predgorje jugoslovenskoga naroda« pa je zato »naše združenje s trojedno kraljevino najnaravnejše, naravnejše kot s katerokoli drugo deželo.«⁴⁷

Konec oktobra 1866 je *Pozor* objavil tri uvodne članke (avtorja I. P.),⁴⁸ ki jih je naslovil s *Slovinci*. V njih je razpravljal o slovenskem narodnem programu kot je bil objavljen v *Slovincu*. Menil je, da so si jugoslovanski narodi tako sorodni, da morajo tvoriti skupno federalno enoto v avstrijski monarhiji. Po njegovem mnenju v tem trenutku ne gre razpravljati o obliki združenja, saj mora Hrvaška najprej urediti svoje državnopravne odnose z Ogrsko. Nato sprašuje Slovence, na kak način nameravajo doseči svoj cilj, saj meni, da s prošnjami in peticijami ne bodo dosegli nič. Perkovac je v teh člankih zagovarjal združitev slovenskih in hrvaških pokrajin, ki pa naj šele sledi nacionalni in politični konstituciji vsakega posameznega naroda; šele nato, če bodo okoliščine to dovolile, naj osnujejo skupno državo. Zahteval je od slovenskih in hrvaških narodnjakov, da odločnejše politično delujejo in pospešijo reševanje slovenskega in hrvaškega položaja.⁴⁹

V tem času slovenski narodnjaki že niso bili več enotni glede slovenskega političnega programa. Medtem ko so prvaki (Bleiweis, Costa, Toman) nasprotovali narodnemu pravu, so nekateri narodnjaki (Vošnjak, Svetec) vedno odločnejše zagovarjali to načelo. Tako je Vošnjak izdal brošuro z naslovom *Slovinci, kaj čemo?*, v kateri je odločno odstopil od zgodovinskega načela in se zavzel za *Zedinjeno Slovenijo*; ker pa bi bila ta enota premajhna, je pristavil: »Zato bi najbolje bilo, da bi se združile vse avstrijske južno-slovanske dežele, tedaj tudi Hrvaško-slavonsko-dalmatinsko ali trojedna kraljevina in pa srbsko vojvodstvo v eno jugoslovansko skupino.«⁵⁰ Svetec pa je pričel takoj po septembrskem sestanku v Ljubljani v *Novicah* objavljati članke, v katerih je zagovarjal narodno pravo in zavračal historično.⁵¹

⁴⁶ *Pozor*, 1866, št. 261, 26. september, 1026.

⁴⁷ *Pozor*, 1866, št. 273, 10. oktober, 1075.

⁴⁸ P. Korunić piše, da gre za urednika časnika, I. Perkovca. (P. KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija 1848—1870*, 304.)

⁴⁹ *Pozor*, 1866, št. 287, 26. oktober, 1119; *Pozor*, 1866, št. 291, 31. oktober, 1134.

⁵⁰ I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. II, 111.

⁵¹ *Novice*, 1866, št. 39, 3. oktober, 323.; *Novice*, 1866, št. 40, 10. oktober, 329; I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. II, 112-114; Josip VOŠNJAK, *Spomini*, Ljubljana, 1982, 184-185.

Nasprotje med mlado- in staroslovenci se je še poglobilo v letu 1867, ko je bila uveljavljena dualistična preureditev monarhije. Dualizem so Slovenci sprejeli z velikim nezadovoljstvom, saj je pomenil konec upanja na enakopravnejšo federalistično ureditev. Obenem se je okrepil občutek potrebe po povezanosti z ostalimi južnoslovanskimi narodi v monarhiji, saj so menili, da samo združitev teh narodov zmore zagotoviti Slovincem njihov nacionalni obstoj in svobodo. Hkrati se je pojavilo tudi panslavistično gibanje; mnogi so namreč pred vse močnejšim nemštvom utehe iskali v misli na razširjenost Slovanov, predvsem pa na veliko rusko državo. V idealiziranem navdušenju so se učili cirilice in ruščine, leta 1867 pa so se nekateri Slovenci udeležili etnografske razstave v Moskvi (med njimi je bil tudi Majar, ki so ga cerkvene oblasti po vrnitvi iz Moskve kaznovale, ker je brez dovoljenja zapustil svojo župnijo).⁵²

Posebej močno je bilo zanimanje Hrvatov za Slovence v času med in po francosko-pruski vojni leta 1870, ko se je zdel razpad habsburške monarhije blizu in verjeten. Prusija kot zmagovalka te vojne je ogrožala monarhijo, saj je bilo mogoče misliti, da bo ob ustanavljanju nove nemške države v svoj okvir želela vključiti tudi nemške dedne dežele (t.j. češke in slovenske), ki so nekoč pripadale nemškemu cesarstvu in nato Nemški zvezi do leta 1866. Časnik hrvaške narodne stranke je spremljal zahteve Slovencev po Zedinjeni Sloveniji, ki so se v tem času znova pojavile.⁵³ V takem vzdušju so Slovenci znova začeli razmišljati tudi o tesnejši povezavi z južnoslovanskimi narodi monarhije.

7. in 8. novembra 1870 so hrvaški narodnjaki sklicali sestanek hrvaških in slovenskih narodnjakov v Sisku; na tem sestanku naj bi razpravljali o prihodnosti hrvaških in slovenskih dežel. Sestanka v Sisku so se s slovenske strani udeležili Tomšič, Trstenjak, Razlag in Poklukar. Na obeh sestankih⁵⁴ hrvaških in slovenskih rodoljubov v Sisku ter mesec dni kasneje v Ljubljani naj bi se zbrani narodnjaki izrekli za zedinjenje slovenskih, hrvaških in srbskih dežel habsburške monarhije. Pri tem bi naj opredelili tudi način združitve. Slovenci so menili, da bi se morale združene slovenske in hrvaške dežele nasloniti na avstrijsko polovico monarhije, Hrvati pa so zagovarjali načelo historičnega prava in so se zato zavzemali za unijo z Ogrsko. Slo-

⁵² I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. II, 123-125.

⁵³ *Zatočnik*, 1870, št. 124, 1. junij, 2-3; »Program Slovenacah«, *Zatočnik*, 1870, št. 127., 4. junij, 2-3; *Zatočnik*, 1870, št. 193, 26. avgust, 2; št. 197, 31. avgust, 2; št. 198, 1. september, 2; št. 199, 2. september, 2-3; št. 200, 3. september, 2.

⁵⁴ O predzgodovini in podrobnostih obeh sestankov glej I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. III, Ljubljana, 1958, 139 in 183-226; F. ZWITTER, »Narodnost in politika pri Slovencih«, *ZČ*, 1947, 48-49; isti, »Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870«, *ZČ*, 1962, 145-170; isti, »Odgovor polemičnemu izkrivljanju«, *ZČ*, 1964, 243-250; Kosta MILUTINOVIČ, »Problematika ljubljanskega jugoslovanskega programa 1870 kod Srba i Hrvata«, *ZČ*, 1956/57, št. 1., 154-182; D. KERMAVNER, »Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu«, *ZČ*, 1960, 203-217; isti, »Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870«, *ZČ*, 1962, št. 1., 81-144.; isti, »Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870«, *ZČ*, 1963, 155-170; isti, »O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju«, *ZČ*, 1963, 225-254; isti, »O najnovejši apoloģiji hrvatske Narodne stranke«, *Historijski zbornik (HZ)*, Zagreb, 1965, 251-283; Vera CILIGA, »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—70)«, *HZ*, Zagreb, 1964, 85-114; ista, »O nekim apoloģetskim prikazima u povijesti«, *HZ*, 1966—67, 1968, 447-465.

venski in hrvaški narodnjaki se o tem vprašanju niso uspeli dogovoriti ne na sestanku v Sisku ne kasneje v Ljubljani, zato je ljubljanska izjava vsebovala ohlapno formulo združitve obeh narodov v habsburški monarhiji, s katero niso določili ne ene in ne druge možnosti.⁵⁵

Zatem je nekaj časa časopis hrvaške narodne stranke zelo malo pisal o Slovencih; sklepamo lahko, da so se odnosi med Slovenci in Hrvati po neuspelem sestanku v Ljubljani novembra 1870 precej ohladili. Medtem ko je prejšnja leta časopis veliko pisal o dogajanju na Slovenskem, je v letih 1871—1873 objavil vsega pet krajših novic.⁵⁶

Zanimanje Hrvatov za Slovence se je ponovno močno okrepilo v času hercegovske in bosanske vstaje ter balkanskih vojn v letih 1875—1878. Proti koncu vojne v Bosni in Hercegovini so Slovenci in Hrvati znova intenzivneje razmišljali o prihodnosti slovanskih dežel habsburške monarhije in o morebitni zvezi z osvobojenimi bosanskimi in hercegovskimi pokrajinami. V slovenskem in hrvaškem časopisu so se takrat pojavili članki, ki so propagirali kulturno (jezikovno), gospodarsko in politično zблиževanje obeh narodov in so tako znova obudili jugoslovansko idejo.⁵⁷

V tem času je v avstrijski monarhiji potekala debata o t.i. vzhodnem vprašanju, ki je seveda vzpodbudila tudi Slovence, da so začeli razmišljati o tem. Kočevar je komentiral članke dunajskih časnikov o vzhodnem vprašanju in pisal: »Naše položje nij samo važno za Magjarország in za Cislajtanijo, naše položje je glede orijentalnega vprašanja evropske važnosti. [...] Naš narod v vojnej krajini, v Dalmaciji, v Bosni in Hercegovini, v Istri in Sloveniji, se bode preje ko sleje z nami zedinil, se mora z nami zediniti, kajti to je naravni zakon.«⁵⁸ Na pisanje avstrijskih Nemcev, da bodo Hrvatom prepustili Dalmacijo, če priznajo nadvlado Avstrije, piše Kočevar, da oni nimajo pravice razpolagati z Dalmacijo in da »Dalmacija se bode z nami zedinila, ali je to všeč Nemcem in Magjarom, ali pa nij.«⁵⁹ Uredništvo Slovenskega naroda je temu pripisalo: »Dajoči temu dopisu prvo mesto, priznavamo važnost in resničnost tu izrečenega; vendar pa se more na drugi strani pomisliti, da zedinjenje Slovencev s Hrvati bi mnogo prej zvršno bilo, ko bi cela trojedna kraljevina ne bila v nobenej zvezi z Magjarijo. [...] Torej nam Slovcem se ne mudi posebno ustavljeti se utevljenju Hrvatske v ono skupino, kjer smo mi.«⁶⁰

V članku z naslovom *Cislajtanija in Hrvati*, ki ga je *Slovenski narod* objavil na uvodnem mestu (kar kaže, da je uredništvo časnika to vprašanje smatralo za zelo pomembno), je Kočevar analiziral možnosti združitve hrvaških in slovenskih dežel. Ugotavljal je, da »obstoji mej jugoslovanskimi narodi težnja, združiti se v eno držav-

⁵⁵ Isto; N. PODGORŠEK, *Slovenci in jugoslovanska ideja*, 165-244.

⁵⁶ *Obzor*, 1872, št. 48., 29. februar, 3; št. 53, 6. marec, 3; št. 143, 25. junij, 3; št. 153, 8. julij, 1-2, št. 174, 1. avgust, 3.

⁵⁷ N. PODGORŠEK, »Slovensko-hrvaški odnosi 1870—1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik«, *Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN)*, Maribor, 2003, št. 3-4, 323-339; glej tudi N. PODGORŠEK, *Slovenci in jugoslovanska ideja*, 145-217.

⁵⁸ *Slovenski narod*, 1875, št. 106, 12. maj, 1.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

no telo«, vendar »politične kombinacije je lahko izmisliti, izvesti pa sploh jako težavno«, saj za to idejo niso bili vsi Hrvati, prepričan pa je bil tudi, da Madžari zlepa ne bi spustili Hrvatov iz državne zveze. Tudi v državnem zboru se položaj Slovencev in Hrvatov po njegovem mnenju ne bi spremenil, saj če do sedaj ni bilo složnosti med poslanci, je tudi v primeru vstopa Hrvatov ne bi bilo. Po njegovem vodi pot do zedinjenja Slovencev in Hrvatov preko Zagreba in ne preko Dunaja.⁶¹

V času Taaffejeve vlade je pri Slovencih jugoslovanska ideja obstajala nekako na dveh plateh. Po eni plati je šlo za zanimanje za gospodarski, politični in kulturni napredek vseh južnih Slovanov, torej tudi Bolgarov, Srbov in Črnogorcev, po drugi plati pa se je stvarna misel o sodelovanju in vzajemnosti ter prizadevanje za njeno uresničitev omejlja na južne Slovane znotraj habsburške monarhije, predvsem na Hrva-te.⁶²

Kar se tiče državnopravnih razmišljanj Slovencev v obdobju pred nastankom političnih strank, je bila v ospredju še zmeraj ideja Zedinjene Slovenije, hkrati so slovenski časniki bolj ali manj zagovarjali tudi jugoslovansko ali celo vseslovansko vzajemnost.

Enega prvih resnejših načrtov narodnostne federalizacije habsburške monarhije je na Slovenskem v času Taaffejeve vlade izdelal Fran Podgornik (1846-1904) leta 1885/86; njegov načrt⁶³ preureditve monarhije v federacijo narodnih skupin je objavil *Slovan* v začetku marca 1886. Zaenkrat (dokler še obstaja dualizem) je ta načrt predvideval naslednje narodnostne skupine: 1. nemško, 2. jugoslovansko, 3. češko, 4. poljsko, 5. gališkorusko, 6. dunajsko (zaradi posebnega značaja mesta). Po zrušenju dualizma bi se po pristopu sorodnih ogrskih narodnosti povečale nemška, jugoslovanska, češka in gališkoruska skupina, nastali pa bi dve novi: 7. romunska, 8. madžarska. Slovenci bi spadali v jugoslovansko skupino; ta bi obsegala za čas dualizma Dalmacijo, Istro, Tržaško, Goriško-Gradiščansko, Kranjsko, slovenski del Koroške in Štajerske. Po odstranitvi dualizma bi se pridružile še Hrvaška, Slavonija, Reka, slovenski deli zaladske in železne županije, Srbska Vojvodina, Bosna in Hercegovina. V jugoslovanski skupini bi imeli Slovenci, Hrvati in Srbi vsak svoj okrožni zbor. Ta njegov program naj ne bi bil federalističen, temveč narodno-avtonomističen, kot je Podgornik sam pisal.⁶⁴

Tak program je bil v nasprotju z državnopravnimi zahtevami Hrvatov in Srbov, zato je Podgornik leta 1889 opustil ta načrt ter se zavzel za uveljavitev hrvaškega državnega prava, ki naj bi obsegalo tudi slovenske dežele.⁶⁵ Hrvaška bi po njegovem mnenju najprej morala doseči združitev Dalmacije s Hrvaško in Slavonijo in pridružitev srbske Vojvodine (v obsegu, kakršna je bila ob njeni ustanovitvi v času Ba-

⁶¹ *Slovenski narod*, 1875, št. 122, 2. junij, 1-2.

⁶² Janko PLETERSKI, *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879—1893)*, študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor, 1981, 28.

⁶³ O Podgornikovem načrtu glej tudi J. PLETERSKI, *Jugoslovanska misel*, 30-33.

⁶⁴ Fran PODGORNİK, »Ali so Slovenci federalisti?«, *Slovenec*, 18. 3. 1886, št. 63., 1-2.

⁶⁵ »Slovenci sami pa imajo državno pravo skupno s hrvaškim narodom, kakor neoporečno dokazuje pragmatična sankcija hrvaška od leta 1712«, je zapisal F. Podgornik v svojem članku »Plodi ustavne dobe«, *Slovenski svet*, 25. 11. 1889, št. 22, 353-356.

chovega absolutizma), potem pa naj bi Slovenci (združeni v zedinjeni Sloveniji) zahtevali pridružitve Hrvaški na podlagi hrvaške pragmatične sankcije.⁶⁶ Ob tem ko je v *Slovanskem svetu* v začetku septembra 1889 objavil *Program narodne hrvaške stranke v Dalmaciji*, v katerem je ta zahtevala združitve Dalmacije s Hrvaško in Slavonijo,⁶⁷ je v komentarju zapisal, da bi bilo najbolje »[...] za dalmatinskih poslancev program, ko bi se izvršila ne le narodna avtonomija v Cislajtaciji, ampak porušil tudi dualizem. Sicer bi z izvršeno narodno avtonomijo najbrže Slovenci, istrski Srbohrvatje in dalmatinski Srbi združili se v jedno skupino in po porušenem dualizmu bi se tej skupini pridružili še Srbohrvatje sedanje Hrvaške in Slavonije.«⁶⁸ V članku, objavljenem konec decembra 1889, pa je Podgornik pisal, da hrvaško državno pravo »zahteva poleg Hrvaškega in Slavonskega ne samo Dalmacijo, ampak tudi Slovence, ki prebivajo po Štirskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem... in Slovenci zahtevajo najprej zedinjeno Slovenijo, potem pa pridruženje te zjedinjene, jedne same skupine k hrvaško-srbski skupini.«⁶⁹ O tem programu je pisala tudi pravaška *Hrvatska*, ki pa seveda ni omenila Podgornikove želje, da bi Starčevičev državnoopravni program podprli tudi Srbi.⁷⁰

V začetku septembra 1887 je *Naša sloga* ponatisnila članek, ki je bil objavljen 17. avgusta v *Edinosti* in v katerem je bilo izraženo mnenje, da bo monarhija slej ko prej prešla iz dualizma v trializem, pri čemer bi tretjo enoto tvorile jugoslovanske dežele. Avtor prispevka ni verjel, da bo Slovincem uspelo najprej zediniti slovenske dežele (»Če ne moremo dobiti niti slovenske paralelke v Celju, kako mislimo doseči delitev Koroške in Štajerske?«),⁷¹ zato je menil, da bi bilo najbolje, da bi se Slovenci in Istra najprej združili s Hrvaško, Slavonijo, Bosno, Hercegovino in Dalmacijo. Tako bi se ilirska ideja uresničila, ime Ilirija pa bi bilo potrebno, saj Srbi ne bi želeli prevzeti hrvaškega imena, prav tako tudi nekateri Slovenci. Strinjal se je, da bi bilo potrebno čim tesnejše združenje, vendar skupine združenih slovenskih in hrvaških dežel sam ne bi imenoval Ilirija. Menil je, da bi to bil korak nazaj. Tudi on je trdil, da bi bilo za Slovence in Hrvate, pa tudi za dinastijo, najbolje, da bi se slovenske dežele in Istra združile s Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo: »Če pa Slovenci tega ne bi želeli, bi bilo najbolje, da si prizadevajo za zedinjeno Slovenijo, ker bi se tako ojačali in bi potem samo od sebe prišlo do združitve dveh celot, slovenske in hrvaške.«⁷² Dalje je trdil, da naj bi Slovenci in Hrvati zahtevali zedinjenje svojih dežel pod imenom Hrvatska, kajti hrvaška ideja »ni nič drugega kakor drugače označena ilirska

⁶⁶ Isto. Glej tudi članek »Slovenci in Hrvaška«, *Slovanski svet*, št. 22, 25. 12. 1889, 356-357; o tem piše tudi I. PLETERSKI, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor, 1981, 30-33.

⁶⁷ »Program narodne hrvaške stranke v Dalmaciji«, *Slovanski svet*, 10. 9. 1889, št. 17., 276-277.

⁶⁸ »Pogled po slovanskem svetu. Dalmatinskih poslancev«, *Slovanski svet*, 10. 9. 1889, št. 17., 286-287.

⁶⁹ »Slovenci in Hrvaška«, *Slovanski svet*, 25. 11. 1889, št. 22, 356-357; F. PODGORNİK, »Državno pravo in Slovenci«, *Slovanski svet*, 25. 11. 1889, št. 22, 365-366.

⁷⁰ *Hrvatska*, 25. 1. 1890; glej tudi M. GROSS, »Slovenske politične struje i hrvatsko državno pravo devdesetih godina 19. stoljeća«, u: *Melikov zbornik*, Ljubljana, 2001, 735.

⁷¹ B. B., »Naše sjedinjenje«, *Naša sloga*, 1. 9. 1887, št. 35., 1.

⁷² Isto.

ali jugoslovanska ideja«. Hrvaško ime je po piščevem mnenju utemeljeno tako v naravnem kot zgodovinskem pravu in ima zato veliko moč.⁷³

Podobne trialistične zamisli, ki pa so segale celo čez meje habsburške monarhije, je v dunajskem parlamentu dne 3. maja 1887 zagovarjal slovenski poslanec Gregorec⁷⁴: »Jugoslovani [...] smo zelo tega mnenja, da so dnevi dualizma že šteti. [...] Saj drugega ni treba, kakor da Avstrija ne dopušča Francoske zopet potlačiti ter se z Rusijo zastran balkanskega poluotoka na mirnem pobota, kakor [...] se je pobotala leta 1878 ž njo zastran Bosne in Hercegovine. Tedaj pa je Avstriji mogoče svojo oblast raztegniti do Soluna [t.j. odvzeti Makedonijo Turčiji pač skupaj s Srbijo, ki bi si jo pridružila!] ter ustvariti jugoslovansko upravno skupino...«⁷⁵ Pri tem je nastopil proti avtonomiji dežel, v kateri je videl »vojno vseh proti vsem«, ki je noben avstrijski patriot ne more odobravati. Rešitev za Avstrijo naj bi bila v zagotovitvi narodne avtonomije. Svoje stališče je Gregorec ponovil v govoru 17. aprila 1890, ko se je zavzel najprej za združitev slovenskih delov Koroške in Štajerske s Kranjsko in Primorjem v slovensko upravno enoto, ki naj bi se kasneje združila s hrvaško troedino kraljevino. Združitev je utemeljeval na podlagi narodnega in hrvaškega historičnega prava kot tudi s strateškimi argumenti: jugoslovansko upravno ozemlje naj bi predstavljalo zid pred udarci italijanske iredente, ki resno ogroža pozicije habsburške monarhije na Jadranu.⁷⁶

Leta 1890 se je na Slovenskem ponovno pojavila ideja o obnovitvi kraljestva Ilirije. O njej je prva pisala praška *Politik*, ko je objavila dopis iz Trsta, o ustanovitvi nekdanje kraljevine Ilirije, v katero naj bi bili združeni Trst, Istra, Koroška, Kranjska, Gorica in del Štajerske. Na ta dopis je kaj kmalu reagiral list hrvaške pravaške stranke, *Hrvatska*. Menil je, da »To ime bi [...] pripomoglo k širjenju separatističnih idej, vrglo bi novo seme razdora, kot da teh semen še ni dovolj, in postavilo bi zapreke našemu zedinjenju. Istri, Kranjski, Koroški, južnem delu Štajerske — pa tudi Dalmaciji, ki so jo dopisniki izpustili —, ni rešitve, ni prihodnosti razen v eni državni skupini: v Hrvaški [...] Za sedaj na našem jugu ne more in ne sme biti govora, kot o

⁷³ B. B., »Naše sjedinjenje«, *Naša sloga*, 8. 9. 1887, št. 36., 1.

⁷⁴ Lavoslav Gregorec (1839—1924), politik. Študiral bogoslovje v Mariboru, promoviral 1864 v Gradcu. Na njegovo slovensko orientacijo sta odločilno vplivala Raič in Davorin Trstenjak. V Mariboru je prevzel po odhodu Jožeta Ulage 1875 uredništvo in upravništvo Slovenskega Gospodarja, ki ga je vodil menda do svojega odhoda k Novi cerkvi (1885, odgovorni urednik je bil še 1882), urejeval je nekaj let tudi *Südsteirische Post*, bil je predsednik katoliškega političnega društva, odločno je zastopal slovenske narodnostne zahteve in se zlasti boril proti nemškutarjem, kar mu je nakopalo razen denarnih glob tudi 42-dnevni zapor in nenaklonjenost škofa Stepischnegega, ki mu je vzel profesuro in ga poslal k Novi cerkvi. Bil je član Hohenwartovega kluba, a med najradikalnejšimi slovenskimi poslanci in s klubovo taktiko nezadovoljen. Že na shodu na Ptuj (1887) se je zavzel za zedinjeno Slovenijo, se izrekel proti Hoheneartu, ki mora kot vladni uradnik delovati provladno. Snoval je (1887) na Dunaju slovansko zvezo, ki naj bi se potegovala za narodne in politične pravice, zajamčene v čl. 19 osnovnega zakona, iskal tudi zvezo s tirolskimi Italijani in prišel v konflikt s Šukljejem, ki je smatral vprašanje zedinjene Slovenije za neoportuno. Iz kluba izstopil 1993. udeležil se je predvsem proračunskih razprav in podal številne interpelacije za dosego enakopravnosti slovenščine v šolah in uradih. *Slovenski biografski leksikon (SBL)* I, 257-258.

⁷⁵ D. KERMAVNER, *Opombe*, 196.

⁷⁶ Andrej RAHTEN, *Zaveznitva in delitve, Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848—1918*, Ljubljana, 2005, 56.

treh političnih skupinah: o Hrvaški, o Srbiji in o Bolgariji.⁷⁷ Zato je časnik pozval liste *Naša sloga*, *Edinost*, *Sočo*, *Slovenski narod*, *Slovenca* in druge slovenske liste naj pišejo proti separatističnim in nenarodnim težnjam dopisnika *Politike* ter zahteval, naj Slovenci »razvijejo nekoliko odločneje hrvatsko zastavo. [...] Slovensko ime je vsakemu Hrvatcu milo in sveto, v hrvatski domovini, bo to ime našlo spoštovanje, zaščito in obrambo. Če ne bodo v političnem pogledu sprejeli hrvaškega programa, kdo ve, kaj jih čaka osamljene v borbi z nasilnim, srečnim in složnim nemštvom.«⁷⁸ Vendar pa, kot je hrvaškemu listu *Obzor* pisal ljubljanski dopisnik, »se na naši strani to vprašanje [obnove kraljestva Ilirije, op. N. P.] ni vzelo kot iskreno in se je tako rekoč položilo »ad acta«, saj ta kombinacija nikakor ne bi mogla zadovoljiti narodnih naših zahtev« saj v njej ne bi bilo štajerskih Slovencev. Po dopisnikovem mnenju naj bi bil prvi korak k rešitvi slovenskih narodnih zahtev zedinjenje vseh Slovencev v eno upravno skupino, »iz tega pa se bo po naravni poti razvil kot drugi korak naše zedinjenje s Hrvaško.«⁷⁹ Sloga, izražena na ljubljanskem sestanku državnozbornskih poslancev oktobra 1890 (več o sestanku kasneje) pa naj bi bila po njegovem mnenju dokaz, da »slovensko-hrvaška enotnost ni pusta in prazna fraza.«⁸⁰

O slovensko-hrvaški skupni prihodnosti so znova tekli pogovori jeseni leta 1891, ko so zagrebško Gospodarsko razstavo poleg mladočehov obiskali gostje iz Dalmacije, Istre in Slovenije (teh naj bi bilo kar okoli 2000!),⁸¹ med njimi Hribar, K. Bleiweis in Triller. Hrvaška opozicija (pravaši in obzoraši) je razstavo izkoristila za manifestacijo politične enotnosti banske Hrvaške. Upali so tudi, da bodo dosegli dogovor z Dalmatinci o zedinjenju hrvaških dežel, vendar do tega ni prišlo.⁸² Srečanje je potekalo tudi v znamenju sloge in solidarnosti slovenskega in hrvaškega naroda. Glasilo Neodvisne narodne stranke *Obzor* je ob tej priliki pisalo, da »s Slovenci smo mi en narod. ...Vse nas usmerja na skupnost. Vaša Ljublančica se zliva v Savo in zgubi svoje ime: tako se morajo tudi Hrvati in Slovenci zlit v eno celoto.«⁸³ Raič je dodal, da se mora Slovenija zediniti, Zagreb pa da je središče vseh južnih Slovanov in da si zedinjena Hrvaška mora pridružiti tudi zedinjeno Slovenijo.⁸⁴ Hribar je ob prihodu na razstavo v Zagrebu dejal: »Naša kri je vaša kri, naši interesi in naši cilji so isti, tako kot je bila skupna naša preteklost, mora biti skupna tudi naša prihodnost.«⁸⁵ Noll se je zahvalil za lep sprejem; Slovenci se počutijo med Hrvati kot doma, da celo bolje, saj imajo Hrvati vsaj to svobodo, da lahko uporabljajo svoj jezik, medtem ko na Slovenskem ni tako: Slovenci lahko pojejo slovensko, ko pa pridejo v šole in urade, morajo govoriti nemško. Slovenci se bodo za svoje narodne pravi-

⁷⁷ »Ilirija?«, *Hrvatska*, 16. 9. 1890, št. 212., 1-2.

⁷⁸ *Isto*.

⁷⁹ »Ljubljansko pismo«, *Obzor*, 9. 10. 1880, št. 232, 2.

⁸⁰ *Isto*.

⁸¹ Ahasver (Pavel Turner), »Slavnost v Zagrebu«, *Slovenski narod*, 9. 9. 1891, št. 204, 1.

⁸² M. GROSS, *Izvirno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000, 725-728.

⁸³ »Jučerašnji dan«, *Obzor*, 7. 9. 1891, št. 204, 1.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ »Local-Nachrichten«, *Am Bahnhofs, Agramer Tagblatt*, 7. 9. 1891, št. 204, 4-5.

ce borili, zdaj še posebej, ko vedo, da za njimi stojijo tudi Hrvati.⁸⁶ Hribar je govoril o skupnih interesih, ki izvirajo že iz geografske lege slovenskih in hrvaških dežel. Spinčič je dodal, da se vsi počutijo eno in enakopravne; naj ta enakost združi vse zbrane tudi v resnici v veliko združeno Hrvaško.⁸⁷ Podobno je ob tem dogodku pisal *Slovenski narod*, češ da je »ne samo dolžnost Hrvatov, da bolj spoznajo, dolžnost je tudi Slovencev, da Hrvate, svoje najbližje brate, čembolj spoznajo, saj so Hrvatje in Slovenci jedne matere sini in jim je sreča in bodočnost jedna ter ista«.⁸⁸ Slovensko-hrvaško vzajemnost je podprl tudi mladočeški organ *Narodni Listy*, zato je uredništvo *Hrvatske* upalo, da bo Zagreb postal kulturno središče južnih Slovanov, trdilo pa je tudi, da se Slovenci več ne branijo naziva »planinski Hrvati«.⁸⁹ Dlje od teh izjav pa slovensko-hrvaška solidarnost ob tej priliki ni šla.

Na banketu, ki je sledil obisku razstave, je Ante Trumbić izrazil željo pravašev po zedinjenju slovenskih in hrvaških dežel na temelju hrvaškega državnega prava. Na sestanku predstavnikov Stranke prava Hrvaške, Dalmacije in Istre so razpravljali o sodelovanju s Slovenci, vendar so začasno odstopili od realizacije te misli. Istočasno je Ante Starčević v razgovoru z urednikom *Neue Freie Presse* dejal, da naj bi po njegovi zamisli zedinjena Hrvaška obsegala predele Hrvaške, Istre, Dalmacije, predele, kjer žive Slovenci, ter Bosno in Hercegovino. Izjavil je, da je slovenski jezik hrvaško narečje in dokazoval, da slovenske dežele pripadajo Hrvaški.⁹⁰

Oktober 1893 je *Slovenski narod* objavil članek nekega B. S. z naslovom *Zjedinjena Slovenija*. V njem je avtor članka kot rešitev narodnostnega vprašanja predlagal ne federalizem, ampak centralizem. Dotedanjih 16 deželnih zborov naj bi se združilo v pet, pri čemer bi Kranjska, slovenska Štajerska in Koroška, Goriška, Trst in Istra imele skupen deželni zbor; ta enota naj bi se imenovala Južna Avstrija, Ilirija ali Primorje, saj bi v njej živeli tudi Neslovenci, zato naj — tako je menil avtor — ime Slovenija ne bi bilo primerno. Uredništvo *Slovenskega naroda* je članek objavilo, čeprav je dodalo, da se glede »praktične izpeljivosti njegovega projekta« z avtorjem ne strinja, ker pa je članek govoril o *Zedinjeni Sloveniji*, je bilo mnenja, da je potrebno, da »se kardinalna točka našega narodnega programa v današnjih kritičnih časih zopet nekoliko oživi v slovenski publicistiki«.⁹¹ Za razvoj slovensko-hrvaških odnosov je zelo pomemben shod slovenskih in istrsko-hrvaških poslancev 2. oktobra 1890 v Ljubljani, na katerem so zbrani slovenski deželni in državni poslanci skušali oblikovati enotno politično platformo in uresničiti načelo *Zedinjene Slovenije*. Po posredovanju istrskega poslanca Dinka Vitezića sta se poleg istrskega poslanca Spinčiča ljubljanskega sestanka udeležila Fran Folnegović in Ivan Zahar.⁹² Udeležba

⁸⁶ »Das Bankett«, *Agramer Tagblatt*, 9. 9. 1891, št. 205, 3-4.

⁸⁷ »Ueber das Banket«, *Agramer Tagblatt*, 9. 9. 1891, št. 205., 4-5.

⁸⁸ »Pisma iz Zagreba«, *Slovenski narod*, 26. 8. 1891, št. 193., 2; glej tudi »Kačičeva slavnost v Zagrebu«, *Slovenski narod*, 28. 8. 1891, št. 195., 1-2; »V Zagrebl«, *Slovenski narod*, 4. 9. 1891, št. 201., 1; »Slovenci v Zagrebu«, *Slovenski narod*, 10., 11., 12. in 15. 9. 1891, št. 205, 206, 207, 209.

⁸⁹ *Hrvatska*, 9. 9. in 11. 9. 1891; tudi M. GROSS, »Slovenske političke struje«, 736.

⁹⁰ *Hrvatska*, 26. 9. 1891; M. GROSS, »Slovenske političke struje«, 736.

⁹¹ B. S., »Zjedinjena Slovenija«, *Slovenski narod*, 25. 10. 1893, št. 245., 1.

⁹² Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zapuščina Šime Mazzure, Vitezić Dinko, Pismo Šimi Mazzuri, U Krku, 27. 9. 1890, R 6491 b.

istrskih hrvaških poslancev in predstavnika hrvaške Stranke prava Folnegovića⁹³ pa pričata tudi o prizadevanjih za povezavo Slovenije s Hrvaško.

Slovenec je pred sestankom pisal, da od tega prvega shoda poslancev ne pričakuje posebnih uspehov za slovenski narod; sestanek naj bi bil priložnost, da se zbrani zastopniki zedinijo o tem, kako naj slovenski narod zagotovi svoj obstoj in pravice.⁹⁴ O sestanku sta pisala tako *Hrvatska* kot *Obzor* da gre za »jačanje narodne zavesti po Kačićevi proslavi«.⁹⁵ List hrvaške Stranke prava *Hrvatska*, je sestanku v Ljubljani pripisoval velik pomen; menil je, da je to poleg Kačićeve slavnosti »najvažnejši dogodek v letošnjem političnem življenju našega naroda, ...dogodek, ki ga bo ves hrvaški narod spremljal z vročimi željami najboljšega uspeha.«⁹⁶ Uredništvo lista je pričakovalo, da se bodo slovenski in istrsko-hrvaški poslanci (med njimi zlasti Tavčar in Spinčić)⁹⁷ zavzeli za zedinjenje slovenskih in hrvaških dežel. Poudarjalo je, da so Slovenci le veja hrvaškega naroda in da je zato nujno njihovo zedinjenje s Hrvaško na temelju hrvaškega državnega prava.⁹⁸ Dan pred sestankom je ta časnik pisal, da »najvažnejša posledica jutrišnjega sestanka je lahko program o skupnem delovanju, ki seveda ne more takoj postati obvezen, dokler se razni klubi o njem ne izjavijo. [...] Ta program [...] ne more biti v bistvenem protislovju s programom, ki je iz naroda vzet, in odgovarja našim skupnim interesom, a to je program stranke prava.«⁹⁹ Glasilo Neodvisne narodne stranke *Obzor* je prav tako pozivalo zastopnike dalmatinskega, kranjskega, štajerskega, goriškega in istrskega deželnega zbora, naj se na tem sestanku izjasnijo za zedinjenje s Hrvaško na temelju hrvaškega državnega prava.¹⁰⁰

⁹³ Fran Folnegović (1848—1903), politik. Že kot osemnajstletnik (1866) se je pridružil krogu okrog A. Starčevića, l. 1875 kot edini pravaš izvoljen za saborskega poslanca. Iz skupine pravašev okoli Starčevića je želel ustvariti močno stranko, ki naj bi odstopila od Starčevićevega nauka o samostojni hrvaški državi na ruševinah monarhije in uresničiti hrvaške državnosti znotraj monarhije. Obnovo Stranke prava je želel doseči z zedinjenjem opozicije, pravzaprav hrvaške inteligence v vseh hrvaških deželah. Dobri odnosi z J. J. Strossmayerjem in Neodvisno narodno stranko so mu omogočili, da je postal ur. *Vienca* (1882), a so mu postali usodni v času razkola Stranke prava. L. 1884 se je pojavila možnost sodelovanja z Strossmayerovo stranko, ki pa ni uspela, ker F. ni mogel opustiti Starčevićeve usmeritve. Takrat se je namreč pravaško gibanje znatno obnovilo in razširilo, a je še vedno sledila Starčevićevim naukom. V zvezi s programom uresničitve hrvaške državnosti v monarhiji je F. že v času okupacije BiH bil prepričan, da se pravaška politika ne sme naslanjati na zunanje sile, ampak na dinastijo. Želel je združitev opozicije, ki naj bi kot enotna parlamentarna stranka s pomočjo dinastije dosegla hrvaško državnost v monarhiji. V času razkola Stranke prava je F. jasno pokazal, da program »moderne pravaštva« želi ustvariti iz Stranke prava lojalno opozicijo v okviru dualizma. Po njegovih obsodilnih izjavah protimadžarskih demonstracij l. 1895 je izstopil iz predsedništva Stranke prava. Kasneje se je vključil v koalicijsko strujo Stranke prava in NNS in 1902 deloval kot urednik skupnega glasila *Hrvatska*, vendar nekdanjega vpliva ni več dosegel. *Hrvatski biografski leksikon* 4, Zagreb, 1998, 317-319.

⁹⁴ »Shod slovenskih poslancev«, *Slovenec*, 1. 10. 1890, št. 225., 1.

⁹⁵ M. GROSS, *Izvirno pravaštvo*, 686.

⁹⁶ »Sutrašnji sastanak u Ljubljani«, *Hrvatska*, 1. 10. 1890, št. 225., 1-2.

⁹⁷ Vjekoslav Spinčić (1840—1933), istrski deželno- in državnozborni poslanec, vodja političnih društev.

⁹⁸ *Hrvatska*, 11. 9. in 24. 9. 1890; glej tudi M. GROSS, »Slovenske političke struje«, 735.

⁹⁹ *Isto*.

¹⁰⁰ *Obzor*, 23. 9. 1890; glej tudi M. GROSS, »Slovenske političke struje«, 735.

Zborovanje slovenskih in hrvaških istrskih poslancev je bilo zaupno in je potekalo v prostorih ljubljanske čitalnice.¹⁰¹ Pričelo se je ob 10. uri dopoldne; po izvolitvi predsednika (Poklukar) in dveh podpredsednikov (Murnik in Volarič) je najprej govoril Ferjančič o splošnem političnem položaju. Sprejeta je bila naslednja resolucija: »Slovenski in istrsko-hrvatski državni in deželni poslanci, neomahljivo stoječ na temelju svojih narodnih in državnih pravic, izjavljajo, da bodo v državnem in deželnih zborih skupno delovali ter uporabljali vse svoje moči v to svrhu, da se odstranijo krivice, ki se gode slovenskemu in hrvatskemu narodu.«¹⁰² Zbrani poslanci so razpravljali še o uporabi slovenščine in hrvaščine v šolah in uradih; zahtevali so, da se v uradih posluje v narodnem jeziku, zahtevali so izključno materni jezik v osnovnih šolah, slovenske paralelke na gimnazijah v Celju, Gorici, Trstu, obnovitev kranjske gimnazije; pravica absolviranih srednješolskih dijakov iz Dalmacije in Istre, da obiskujejo vseučilišče v Zagrebu, naj se raztegne tudi na slovenske absolvente srednjih šol.¹⁰³

Na dnevni red sestanka torej ni bilo postavljeno vprašanje političnega zedinjenja slovenskih in hrvaških dežel! O tem vprašanju so govorili šele zvečer, na svečani večerji, ki so jo zbranim poslancem na čast pripravili v ljubljanski čitalnici. Med pozdravnimi govori naj jih omenim le nekaj. Najprej Spinčičevega, ki je poudarjal edinstvo med Hrvati in Slovenci ter posebej pozdravil prisotnega zastopnika te ideje, Frana Folnegovića.¹⁰⁴ Nagovorjeni je pozdravil zbor, a hkrati dejal, da sloga ne zadošča, da »v slogi se da tudi spati, odločnosti je treba, smelih je svet.«¹⁰⁵ Folnegović se je nadejal v kratkem drugega shoda. Tavčar je v pozdravnem govoru izjavil, da »hrvaški narod nam je bil vedno prijatelj; pride čas, da sprevidijo oni, ki vladajo usodo Avstrije, da naše zjedinjenje je v interesu države.«¹⁰⁶ Spinčič je ostro kritiziral vladne organe v Istri; trdil je, da se s Hrvati in Slovenci v Istri postopa kot v osvojeni deželi ter da se italijanizacija tako širi, da preti nevarnost, da Istra postane italijanska. Rešitev je videl le v zedinjenju slovenskih in hrvaških dežel v okviru kraljevine Hrvaške, zato se je izrekel za pravaški program.¹⁰⁷ Časnik *Slovenski narod* je ta sestanek prikazal kot prvi korak k skupnemu delovanju za zedinjenje slovenskega naroda, prisotnost hrvaških poslancev pa je videl kot izraz sloge slovenskega in hrvaškega naroda.¹⁰⁸

¹⁰¹ Iz Istre so se shoda udeležili Stangher, Spinčič, Flego, Serčić, Volarič, Dukić, Laginja, Slavoj Jenko, Mandić, Vitezić, z Goriškega Tonkli, Aleksij Rojic, Lisjak, Gregorčič, Mahorčič, s Koroške: Einspieler, Muri, iz Trsta: Nabergoj, Martelanc, Nadlišek, Sancin, s Štajerske: Sernec, Mihael Vošnjak, Dečko, Gregorec, Lipold. S Kranjske: Poklukar, Murnik, Bleiweis, Klein, Stegnar, Grasselli, Hribar, Povše, Vošnjak, Tavčar, Papež, Žitnik, Detela, Ferjančič, Kersnik, Višnikar, Lavrenčič, Svetec, Šuklje, Ogorelec, Gorup, Pakiz, Kavčič, Klun.

¹⁰² »Shod slovenskih poslancev«, *Slovanski svet*, 10. oktober 1890, št. 19, 301-303.

¹⁰³ *Isto*.

¹⁰⁴ »Pogled po slovenskem svetu, Shod slovenskih poslancev«, *Slovanski svet*, 10. 10. 1890, št. 19, 313-314; »Slavnostni večer na čast slovenskim poslancem«, *Slovenski narod*, 4. 10. 1890, št. 228, Priloga; glej tudi »Ljubljansko pismo«, *Obzor*, 9. 10. 1890, št. 232., 2.

¹⁰⁵ *Isto*.

¹⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁷ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIČ, *Povijest*, 186.

¹⁰⁸ »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani«, *Slovenski narod*, 3. 10. 1890, št. 227, 1.

Sestanek, ki ga je *Hrvatska* razglašala za najpomembnejši dogodek po Kačićevi proslavi, ni zadovoljil pričakovanj. Resolucije niso govorile o slovensko-hrvaških odnosih, ampak so se omejile na zahtevo po zedinjenju slovenskih pokrajin.¹⁰⁹ Urednik *Slovanskega sveta*, Podgornik, še zdaleč ni bil zadovoljen s sklepi shoda: »Resolucija je [...] presplošna ter je zaostala za obćim mnenjem in tudi spoznanjem slovenskega naroda, ki odločno zahteva izvršbo narodne enakopravnosti na postavi narodne avtonomije. Ta resolucija je zaostala tudi v tem, da nikakor ne poudarja zgodovinskega državnega prava, katero imajo Slovenci in Hrvatje skupno v hrvaški pragmatiški sankciji od l. 1712 in v zgodovinskih podstavah te sankcije iz prejšnjih stoletij. [...] Shod slovenskih poslancev je bil drugim avstrijskim Slovanom dolžen, javno razglasiti, da so Slovenci voljni ž njimi sporazumeti se, da bodo ž njimi solidarno hodili, naj-si bi zahtevali taktični razlogi najprej narodno avtonomijo ali pa zgodovinsko pravo.«¹¹⁰

Glasilo Neodvisne narodne stranke *Obzor*, je bilo zadovoljno z resolucijami tega sestanka: »Da se je v glavnih vprašanjih dosegla enotnost in da se je sestanek dovršil v lepi slogi, nam daje lepo upanje in jamstvo, da se bo naš položaj razjasnil, da bodo zastopniki... složno delovali in da bomo dosegli vse, kar je izgubljeno ter da se bodo odstranile krivice, ki jih trpi slovenski narod.«¹¹¹ Hkrati pa je glasilo izrazilo upanje, da bodo tem prvim korakom sledili drugi in da bo sestanek obrodil plodove, kar pa bo po njihovem mnenju možno samo, če se bodo »naši zastupniki držali energično in odločno svojih zaključkov, ter ako bodo znova in znova zahtevali, da nam ti zaključki ne ostanejo mrtve črke.«¹¹² Zelo podobno sta o sestanku pisala istrska *Naša sloga*¹¹³ in tudi list *Hrvatska*.¹¹⁴

Idejo političnega povezovanja južnoslovanskih (predvsem slovenskih in hrvaških) narodov v okviru monarhije so slovenski politiki vnesli tudi v državni zbor. Tako je poslanec Šuklje v debati o narodnih zahtevah koroških Slovencev 14. novembra 1891 dejal: »Terjatve koroških Slovencev, ki jih je razvil Klun, so razburile ministra. Kaj bo šele počel, ako bodo naši nasledniki formulirali svoje zahteve na podlagi južnoslovanskega državnega prava?«¹¹⁵ S tem odločnim nastopom (čeprav je bil Šuklje znan po svoji zmernosti) si je po Prijateljevih besedah Šuklje pridobil precej simpatij med Slovenci.¹¹⁶

Leta 1892 so si istrski poslanci Juraj Biankini, Vjekoslav Spinčić in Matko Laginja v avstrijskem državnem zboru prizadevali ustanoviti opozicijski hrvaško-slovenski

¹⁰⁹ Isto; »Dnevni paberki«, *Slovenski narod*, 2. 10. 1890, št. 226, 1; »Slov. poslanci in njih delovanje«, *Slovenski gospodar*, 9. 10. 1890, št. 41, 321.

¹¹⁰ »Shod slovenskih poslancev«, *Slovanski svet*, 10. 10. 1890, št. 19, 313-314.

¹¹¹ »Ljubljanski sestanek«, *Obzor*, 8. 10. 1890, št. 231., 2.

¹¹² Isto.

¹¹³ »Sastanak zastupnika u Ljubljani«, *Naša sloga*, 23. 10. 1890, št. 43, 2.

¹¹⁴ »Ljubljanski sestanek«, *Hrvatska*, 3. 10. 1890, št. 227., 1-2; *Hrvatska*, 4. 10. 1890, št. 228, 1; »Zagreb, 4. listopada«, *Hrvatska*, 4. 10. 1890, št. 228, 1; »Slovenski narod«, *Hrvatska*, 4. 10. 1890, št. 228, 1.

¹¹⁵ »Die Slovenen und das Ministerium Taaffe«, *Agramer Tagblatt*, 16. 11. 1891, št. 263, 3.

¹¹⁶ I. PRIJATELJ, *Slovenska kulturnopolitična*, knj. V, Ljubljana, 1966, 116-117.

klub ter so avstrijsko vlado bombardirali z interpelacijami in govori v zvezi s katastrofalnim ekonomskim položajem Dalmacije.¹¹⁷ Biankini, sicer član Neodvisne narodne stranke, je postopno izdelal svoj narodni program; njegova politika ni več (sub)dualistična, ampak trialistična: monarhijo je treba reorganizirati z ustanovitvijo tretje državne enote. Ta naj bi obsegala južnoslovanske dežele vključno z Bosno in Hercegovino, ki naj bi se zedinile s Hrvaško.¹¹⁸

Precej prahu je med slovenskimi politikami povzročila Šukljeta izjava v parlamentu 5. aprila 1894, ko je dejal, da na Slovenskem obstajata dve stranki, od katerih »jedna, ki ima sedaj še večino in morebiti veliko večino zase, teži sicer po razvoju narodnih svojstev [t.j. narodne individualnosti], upošteva pa pri tem vedno skupne državne koristi ter je v vedni zvezi z zapadno kulturo«, medtem ko »druga morebiti naravnješa, izvaja svoje postopanje iz etnografične skupnosti jugoslovanskih narodov in se nehote bolj in bolj oddaljuje od zapada, in hoče, da bi ljudstvo zrlu proti vzhodu«. ¹¹⁹ Tako *Slovenski narod* kot *Slovenec* sta z velikim ogorčenjem zavrnila Šukljeta namigovanja, da del slovenskih politikov načrtuje združenje južnoslovanskih dežel v državno enoto.¹²⁰

Na poziv Šusteršiča so se konec julija 1897 v Ljubljani zbrali vsi slovenski in hrvaški istrski državnozborski poslanci¹²¹ razen Laginje, ki je svojo odsotnost opravičil ter v pismu poudaril potrebo tega sestanka. Na shodu so sprejeli resolucije, v katerih so poudarili, da pozdravljajo združitev slovenskih in hrvaških državnozborskih poslancev ter da odobravajo v vseh točkah program Slovanske krščansko narodne zveze; slovenskim in istrsko-hrvaškim poslancem izrekajo popolno zaupanje ter jih pozivajo, naj v parlamentarni večini vztrajajo, dokler bo le-ta izvrševala svoj program. Med drugim so se zavzeli za uresničitev 19. čl. *Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov* na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem ter zahtevali, naj se zagotovijo narodnostne pravice Slovincem in Hrvatom v Istri in Primorju.¹²²

Na banketu, s katerim se je zaključil vseslovenski shod, so se vrstile zdravice prisotnih, v katerih »je govorilo slovansko srce«;¹²³ med njimi naj navedem zdravico Davida Starčevića, ki je nazdravljala hrvaško-slovenski skupnosti: »Danes sem mislil, da sem v hrvaškem saboru. Iste težnje, iste želje, isti neprijatelj! [...] Naj se imenuje država Slovenija ali Hrvaška, naj nas to ne moti, samo, da smo združeni«. ¹²⁴ Hrvaško-slovenski vzajemnosti sta nazdravila še dekan Kompare in urednik *Hrvata* v Gospiću, Ratković, Spinčić pa je temu dodal, da »složni Slovenci in Hrvatje morajo skoro postati gospodarji na svoji zemlji«. ¹²⁵ *Slovenski narod* je upal, da bodo Hrvatje in Slovenci tudi v prihodnje »kazali se tako jedine, kakor so se kazali vseslovenskemu sho-

¹¹⁷ NSK, R 6255 V, Zapuščina Matka Laginje, Hrvatsko-slovenski klub.

¹¹⁸ M. GROSS, *Izvorom pravaštvo*, passim.

¹¹⁹ D. KERMAVNER, *Opombe k V. knj. I. Prijatelja*, 221-222.

¹²⁰ *Isto*, 222-229.

¹²¹ »Sestanek slov.-hrv. državnih poslancev«, *Slovenski gospodar*, 5. 8. 1897, št. 31, 1.

¹²² *Isto*, 1-4; »Vseslovenski shod v Ljubljani«, *Slovenski gospodar*, 16. 9. 1897, št. 37, 1-2.

¹²³ »Banket sveslavenske skupštine u Ljubljani«, *Obzor*, 17. 9. 1897, št. 212, 2.

¹²⁴ *Isto*.

¹²⁵ »Vseslovenski shod«, *Slovenski narod*, 16. 9. 1897, št. 211, 2.

du, in pred vsem bi bilo želeti, da bi dr. Šusteršič takrat kazal nasproti grofu Badingu tisto odločnost, katera prešinja vsako besedico njegovega poročila na vseslovenskem shodu». ¹²⁶

Ker je KNS kot najmočnejša stranka na slovenskem političnem prizorišču tudi dejansko izražala mnenje večjega dela slovenskega ljudstva in ker se je vloga liberalcev v okviru dunajskega državnega zbora zmanjševala, je konec devetdesetih let 19. stoletja pomen KNS naraščal tako v okviru notranje, slovenske, kot v okviru državne, avstrijske politike. ¹²⁷ S tem je tudi misel o slovensko-hrvaški vzajemnosti dobila širšo podlago, saj se je iz ozkih liberalnih krogov premaknila med širše ljudske množice.

Pri povezovanju s Hrvati je za KNS predstavljalo določen problem njihovo priseganje na historično državno pravo. Slovenski katoliški narodnjaki so se zelo trudili, da bi na podlagi znanega sklepa hrvaškega sabora iz leta 1712, ko so hrvaški stanovi sprejeli pragmatično sankcijo, zgodovinsko utemeljili pripadnost slovenskih dežel hrvaški kraljevini. Pri tem se je angažiral zlasti Krek, ki je z udeležbo na shodu pravašev na Trsatu leta 1898 tudi formalno priznal hrvaško historično pravo kot temelj združitve Slovencev in Hrvatov v bodočo državno-pravno tvorbo. Naveza slovenskih katoliških narodnjakov in hrvaških pravašev se je nato krepila, čeprav je hrvaška politika še sorazmerno dolgo simpatizirala z Narodno napredno stranko dr. Ivana Tavčarja. ¹²⁸

Kako si katoliški narodnjaki predstavljajo narodno avtonomijo, je v enem svojih redkih programatičnih govorov razložil Povše, ko je nagovoril zborovalce na shodu slovenskih in istrskih poslancev 14. septembra 1897 v Ljubljani. Po njegovem mnenju bi bilo potrebno znotraj obstoječih kronovin organizirati »posebne narodno kulturne zastope«, ¹²⁹ ki bi odločali predvsem o kulturnih in šolskih vprašanjih. S tem bi »kompaktne mase vsakega naroda ločili od enakih skupno naseljenih množic drugih narodov«. Organi deželne avtonomije, v katerih dominirajo zastopniki večinskega naroda, bi torej izgubili pravico do poseganja v kulturne in šolske zadeve narodnih manjšin v kronovinah. To naj bi bil predpogoj, da bi bili tudi Slovenci zainteresirani za širitev avtonomij dežel, za katero so se ogrevali Čehi in Poljaki. Takšna ureditev narodne avtonomije pa bi zgledila »pot do primernega združenja celo dežel v primerne skupine, primerne v pogledu na skupne in srodne interese«. ¹³⁰ Katere naj bi bile te sorodne dežele, s katerimi bi se želeli Slovenci povezati, sicer Povše ni povedal. Toda na podlagi takratnih nastopov njegovih strankarskih kolegov je razvidno, da se jih je velik del ogreval za povezavo s hrvaškimi pokrajinami. Povezovanje s Hrvati je bilo sicer v takšni ali drugačni obliki sestavni del slovenske narodnopolitične misli že vse od razglasitve programa *Zedinjene Slovenije*. ¹³¹

¹²⁶ »Po vseslovenskem shodu«, *Slovenski narod*, 18. 9. 1897, št. 213, 1. Govor je *Slovenski narod* objavil pod naslovom »Vseslovenski shod«, 21. 9. 1897, št. 215, 2 in 23. 9. 1897, št. 217, 2.

¹²⁷ B. RADOSAVLJEVIČ, »Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897—1903«, *ZČ*, 48 (1994), št. 3., 335-351.

¹²⁸ A. RAHTEN, »Slovenska ljudska stranka v parlamentarnem življenju avstro-ogarske in jugoslavske monarhije«, *Historični seminar* 4, Zbornik predavanj 2001—2003, Ljubljana, 2003, 213-214.

¹²⁹ »Vseslovenski in istrsko-hrvatski shod«, *Slovenec*, 15. 9. 1897, št. 210, 2.

¹³⁰ *Isto*.

¹³¹ A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu*, Celje, 2001, 24-25.

Sredi februarja 1898 je neki R...k v *Slovenskem gospodarju* zagovarjal idejo federalistične preureditve habsburške monarhije, pri čemer bi naj eno od enot tvorili jugoslovanski narodi monarhije, enota pa bi naj obsegala Spodnjo Štajersko, Južno Koroško, Kranjsko, Goriško in Gradiščansko, Trst, Istro, Hrvaško, Reko, Dalmacijo in Bosno. V ta namen naj bi ustanovili list v nemškem jeziku, ki bi vlado seznanil z zahtevami južnih slovanov.¹³² Julija istega leta pa je omenjeni časnik poudarjal potrebo po slovanski vzajemnosti »v političnih stvareh, ki naj vlada med različnimi slovanskimi avstrijskimi narodi in med njih zastopniki«.¹³³

Pomembno prelomnico pri vzpostavljanju politične zveze med KNS in pravaši predstavlja udeležba slovenskih predstavnikov na shodu domovinaške pravaške frakcije 12. oktobra 1898 na Trsatu. Že prej so se v *Slovenecu* začeli pojavljati članki, ki so nakazovali, da KNS želi okrepiti zveze s Hrvati. Med take članke sodi članek z naslovom *Ob smrtni uri poslanske zbornice*, v katerem je izraženo mnenje, da se bo »treba oprijeti dveh idej, ki sta doslej nekako dremali v našem osrčju. Glasita se: Politiška zveza Slovencev s Hrvati na temelju katoliške vere in demokracije. Drugače nam ni rešitve!... V tem načelu je tudi Avstriji jedini spas, kakor ji je tudi v jedino uresničeni zvezi Slovencev s Hrvati zagotovljen jug in upravičen nujno potrebni razvoj na Balkanu!«.¹³⁴ Avtor članka je bil nihče drug kot J. E. Krek!¹³⁵ Temu se ni čuditi, če se spomnimo dejstva, da se je Krek zavzemal za povezavo s Hrvati že ob prvem katoliškem shodu leta 1892, vendar so takrat njegove ideje zavrnili Šusteršič, Mahnič in Šiška, češ, da morajo najprej organizirati lastno stranko in šele potem iskati zaveznike, pa tudi, da zveza s Hrvati ni primerna, saj da hrvaška katoliška zaveza še ni prebujena. No, konec devetdesetih so se okoliščine precej spremenile: Katoliška narodna stranka je bila trdno organizirana in je bila dejansko vodilna politična stranka na Slovenskem, na Hrvaškem pa se je s prehodom Stranke prava v t.i. moderno pravaštvo povečala možnost za sodelovanje s Slovenci.

Tako je tudi organ KNS *Slovenec* ob prej omenjenem Krekovem članku, ki se je zavzemal za povezavo s Hrvati, zavzel podobno stališče. Uredništvo *Slovenca* se je povsem strinjalo s Krekovimi mislimi in je dodalo: »Ni bila glavna napaka za naš narod, da je majhen, glavna hiba je bila, da so bile majhne ideje, ki so vodile naše zastopnike v javnem življenju, živeli smo v političnem življenju rekli bi od danes na jutri, premalo se ozirajoč na velike ideje, ki jedine ohranjajo narode in jih delajo srečne«.¹³⁶

Podobna stališča je Krek zagovarjal na shodih v Brezju, Vrhniki, Železnikih in Ljubljani poleti leta 1898: kot pogoj za ozdravitev monarhije je zahteval ločitev od Nemčije in Italije in zunanjepolitično zблиžanje z Rusijo ter notranjo preureditev, predvsem odpravo dualizma. Za Slovence je videl zagotovljen obstoj le v zvezi s Hr-

¹³² R...k, »Naša prihodnost pod habsburško krono«, *Slovenski gospodar*, 17. 2. 1898, št. 7, 1-2.

¹³³ »Slovanska vzajemnost«, *Slovenski gospodar*, 7. 7. 1898, št. 27, 1-2.

¹³⁴ Dr. K. [Janez Evangelist Krek], »Ob smrtni uri državne zbornice«, *Slovenec*, 4. 6. 1898, št. 125, 1-2; glej tudi Boris RADOSAVLJEVIČ, »KNS in Hrvati«, 339.

¹³⁵ *Isto*.

¹³⁶ »Borba za obstanek«, *Slovenec*, 11. 6. 1898, št. 130, 1.

vati na podlagi hrvaškega državnega prava, po katerem naj bi slovenske dežele (Štajerska, Koroška, Kranjska) spadale k hrvaški kraljevini. Tako je na shodu na Vrhniki dejal: »Odklopimo se od Nemcev in priklopimo se bratom Hrvatom, kamor spadamo. Na jugu je naša bodočnost. Otrokom pripovedujte o tej ideji, širite jo mej narodom!«¹³⁷ Nekaj tednov kasneje pa je razlagal o potrebi preureditve habsburške monarhije in trdil, da »mi Slovenci pa za-se nimamo skoraj nobenega političnega pomena, zato moramo poiskati politične zveze s Hrvati, da bomo ž njimi vred jedno mogočno politično telo v Avstriji, kakor so n. pr. Ogrji za-se.«¹³⁸ Iz teh njegovih izjav lahko sklepamo, da je Krek že imel v mislih trilateralno preureditev monarhije, za katero so se mnogi Slovenci zavzemali pred prvo svetovno vojno.

Poleg istrskih Slovencev so se domovinaškega shoda dne 12. oktobra 1898 na Trsatu udeležili katoliški narodnjaki Krek, Andrej Kalan¹³⁹ in Janko Brejc.¹⁴⁰ Kalan je v svojem govoru poudaril potrebo, »da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bi bila nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov.«¹⁴¹ Izrazil je zadovoljstvo, ker naj bi pravaško stranko vodile iste ideje kot KNS: ideja krščanstva, ideja hrvaškega državnega prava in ideja gospodarske organizacije za narod. Na koncu je prisotnim polagal na srce naslednje: »Shodi, kjer se zbirajo Hrvati in Slovenci, naj širijo idejo skupnosti Hrvatov in Slovencev mej oba naroda, časopise slovensko in hrvatsko naj jo goji, da kmalu postane obema narodoma skupna last in merodavno vodilo v dosego nepremagljivega branika na jugu države, v ponos in podporo Avstriji in v srečo slovensko-hrvatskega naroda, združenega na temelju hrvatskega državnega prava.«¹⁴² Istrska *Naša sloga* je poudarila del Kalanovega govora, kjer je ta dejal, da se morajo umetne meje med slovenskim in hrvaškim narodom porušiti in doseči edinstvo, ki ga prihodnost ne bo mogla porušiti. »Narod slovenski zato spremlja delovanje hrvaških poslancev, še posebej katoliška narodna stranka, ki ima v Zagrebu stalnega dopisnika«, je trdil Kalan.¹⁴³ Krek je poudaril, da »ločeni smo preslabi, da bi nas upoštevali, zato treba, da se združimo... na stališču hrvatskega državnega prava.«¹⁴⁴ V *Crveni Hrvatski* so zapisali tudi naslednje Krekove misli, ki jih — razen v *Naši slogi*¹⁴⁵ — niso omenjali v nobenem drugem listu: »Mi slovenski državnozborni poslanci smo se prepričali, da

¹³⁷ Walter LUKAN, »Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Ljubljana, XXII-1982, 25-53, tu 29.

¹³⁸ *Isto*.

¹³⁹ Andrej Kalan (1858—1933), stolni prošt in generalni vikar v Ljubljani. SBL I, 422-424.

¹⁴⁰ Janko Brejc (1869—1934), politik. Leta 1901 izvoljen v deželni zbor in v njem sodeloval pri obstrukciji KNS za volilno preosnovo, 1903 odložil mandat in se preselil v Celovec, tam postal predsednik Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem in se posvetil politični in prostetni organizaciji Slovencev. Več o tem politiku glej v monografiji A. RAHTENA, *Pozabljeni slovenski premier — Politična biografija dr. Janka Brejca (1869—1934)*, Celovec, 2002.

¹⁴¹ »Shod stranke prava na Sušaku«, *Slovenec*, 13. 10. 1898, št. 235., 1.

¹⁴² *Isto*, 1-2.

¹⁴³ »Izjava Slovenaca«, *Naša sloga*, 27. 10. 1898, št. 40., 4.

¹⁴⁴ »Shod stranke prava na Sušaku«, *Slovenec*, 14. 10. 1898, št. 236., 1.

¹⁴⁵ »Izjava Slovenaca«, *Naša sloga*, 27. 10. 1898, št. 40., 4.

tam [na Dunaju] ne bomo nikdar nič trajnega dosegli. Mi se tukaj svečano odreka-
mo Dunaja in dunajske politike, ker se priznavamo eno z vami, en narod z eno pri-
hodnostjo.¹⁴⁶ Spinčić je ob tej njegovi izjavi zadovoljen pripomnil, da se je s pristan-
kom KNS na hrvaško državno pravo Kraljevina Hrvaška »povečala«. ¹⁴⁷ Brejc je hrvaš-
kim zastopnikom položil na srce, da nimajo nobenega razloga dvomiti v iskrenost
Krekovih in Kalanovih izjav o hrvaško-slovenski solidarnosti. Priznal je sicer, da ak-
tualna politika slovenske delegacije v državnem zboru še vedno »bazira na temelju
desničarskega adresnega načrta, ki je federalistično-avtonomističen, in ni pričakova-
ti, da s to politično smerjo v bližnji bodočnosti sprežemo«. ¹⁴⁸ Toda slovenski prista-
nek na adresni načrt, ki je vseboval željo po razširitvi deželne avtonomije, še ne po-
meni, da so Slovenci opustili zahtevo po avtonomiji narodov. Brejc je poudaril, da
»nikdar ne smemo in ne bomo privolili v to, da se revizija ustave izvrši v smislu av-
tonomije dežela, ker bi bila to naša politična in narodna smrt«. ¹⁴⁹ Podpora adresne-
mu načrtu desnice naj bi bila tako zgolj taktična poteza, »ker ne verjamejo, da se
bo dejanski izvršil, in pa radi tega, ker vidimo v njem prvi naskok na stari naš, Slo-
vanom sovražni, birokratični centralistični sistem«. ¹⁵⁰ Cilj KNS naj bi ostal isti, kot ga
imajo pravaši, je zatrdil Brejc, »dasi so pota različna, ki nas vodijo k združenju
slov[anskih] sil na avstrijskem jugu, k političnemu združenju Slovencev in Hrvat-
tov«. ¹⁵¹ Pravaše je pozval, naj še naprej gojijo »sveto državnopravno idejo, ki ima svo-
jo historično sankcijo«. ¹⁵² Konrad Janežič je v imenu istrskih Slovencev izjavil, da oni
»že davno stoje na temelju hrvatskega državnega prava in da jih veseli, ker so danes
temu pritrldili tudi Slovenci s Kranjskega«. ¹⁵³

Supilo ni mogel skriti navdušenja nad temi izjavami katoliških politikov na Trsa-
tu: »To ni nič manj kot milijon in pol sorodnega plemena, ki spontano prihaja k nam,
prejema hrvaško ime, se postavlja na naše stališče in napoveduje vojno svojim nas-
protnikom na temelju hrvaškega državnega in narodnega prava. [...] To je naš pra-
vaški program — iz teh dežel na jugu osnovati svobodno in samostojno Hrvaško
pod habsburško dinastijo, z Zagrebom kot centrom in prestolnico.« ¹⁵⁴ Približno me-
sec dni kasneje je *Crvena Hrvatska* opozarjala, da ne sme ostati pri izrečenih bese-
dah, ampak je potrebno delati, da se bo v Dalmaciji, Istri in Sloveniji učvrstila hrvaš-
ka narodna zavest, odpor proti tujcem in zahteva po zedinjenju s Hrvaško. ¹⁵⁵

¹⁴⁶ Fran Supilo, »Sa skupštine«, *Crvena Hrvatska*, 22. 10. 1898, št. 42-43., 1-4. Ali lahko iz te Krekove izja-
ve sklepamo, da je imel v mislih trialistično preureditev monarhije?

¹⁴⁷ A. RAHTEN, *SLS v dunajskem parlamentu*, 26.

¹⁴⁸ *Isto*, 2.

¹⁴⁹ Fran Supilo, »Sa skupštine«, *Crvena Hrvatska*, 22. 10. 1898, št. 42-43., 2.

¹⁵⁰ *Isto*.

¹⁵¹ *Isto*.

¹⁵² *Isto*; prim. tudi z A. RAHTEN, *SLS v dunajskem parlamentu*, 26-27; B. RADOSAVLJEVIĆ, *KNS in Hrva-
ti*, 335-351.

¹⁵³ »Shod stranke prava na Sušaku«, *Slovenec*, 14. 10. 1898, št. 236, 2.

¹⁵⁴ Fran Supilo, »Sa skupštine«, *Crvena Hrvatska*, 22. 10. 1898, št. 42-43, 1.

¹⁵⁵ »Poslije skupštine«, *Crvena Hrvatska*, 26. 11. 1898, št. 48, 1-2.

Organ Čiste stranke prava *Hrvatsko pravo* pa nasprotno ni dajal nobenega pomena izjavam Slovencev na trsatski skupščini, ker je menil, da je šlo samo za manevar. Poudarjal je namreč, da so izjavo dali »zastopniki stranke, ki je prej vedno odločno delala proti Hrvatom in ki je bila zmeraj zvesta in predana dunajski politiki«, ne pa predstavniki liberalne stranke dr. Tavčarja, ki »se je zmeraj odločno izjavljala za zedinjenje s Hrvaško v duhu nauk Ante Starčevića«. ¹⁵⁶ Potem ko je *Slovenec* objavil članek *Vodilna misel*, je list *Hrvatsko pravo* zapisal, da so te izjave »edini tolažilni pojavi po domovinaški skupščini« ter zagotovil, da »z iskrenim veseljem in zadovoljstvom beleži te izjave, če so iskreno mišljene in če jim bodo planinski bratje, tako kot so obljubili, ostali dosledni«. ¹⁵⁷ Časnik je obžaloval le dejstvo, da so bile izjave Slovencev dane na domovinaški skupščini, ker svojim političnim nasprotnikom pač niso zaupali. ¹⁵⁸ Te izjave so bile zelo podobne izjavam slovenskih liberalcev: obe stranki (hrvaška Čista stranka prava in slovenska Narodno napredna stranka) sta namreč čutili, da izgubljata v notranjepolitičnem boju s svojima nasprotnikoma, domovinaši in katoliško stranko.

Medtem ko je *Crvena Hrvatska* poročala o skupščini in zapisala, da se je dalmatinski pravaši niso udeležili (so pa preko svojega lista odobrvali načela, ki so bila tam izražena ¹⁵⁹), ker so želeli ostati nevtralni v sporu med domovinaši in čistimi, *Narodni list* iz Zadra o skupščini ni niti poročal! ¹⁶⁰

Udeležba zastopnikov KNS na zboru Stranke prava je med slovenskimi liberalci sprožila velik nemir. Konservativcem so očitali neiskrenost, saj naj bi bil njihov nastop na Trsatu le strankarsko-taktičnega značaja, s katerim so želeli pridobiti hrvaško stranko prava za svoje klerikalne namene. ¹⁶¹ Liberalci so se seveda čutili ogrožene, saj so katoliški politiki s tem posegli na zadnje področje, ki je liberalcem še ostalo: narodno vprašanje, v katerem so dotedaj liberalci vsekakor imeli primat. S tem, ko so se v KNS zavzeli za idejo povezave s Hrvati, pa so liberalnim politikom prevzeli še zadnje, s čimer so lahko nagovarjali širše množice. Zato se seveda ni čuditi člankom v liberalnem časopisju, ki so zmanjševali pomen trsatske skupščine oziroma izjav slovenskih katoliških politikov na njej.

Čeprav je v tem času iniciativa povezovanja s Hrvati prešla iz rok slovenskih liberalnih politikov v roke katoliških, na Hrvaškem niso pozabili, da so Tavčar in njegovi somišljeniki imeli do nedavnega glavno besedo pri političnem povezovanju s hrvaškimi narodnjaki. Ko je naslednje leto (1899) skupina slovenskih krščanskih socialcev obiskala Hrvaško, so jih frankovci ob prihodu pričakali s klici »Živio dr. Tavčar!«. ¹⁶² Seveda je značilno, da so to klicali prav pripadniki Čiste stranke prava, saj smo že prej ugotovili, da so bili le-ti v zelo podobnem položaju kot na Slovenskem

¹⁵⁶ »Poslie sušačke komedije«, *Hrvatsko pravo*, 14. 10. 1898, št. 883, 1.

¹⁵⁷ »Slovinci za hrvaško državno pravo«, *Hrvatsko pravo*, 19. 10. 1898, št. 887, 2.

¹⁵⁸ *Isto*.

¹⁵⁹ »Poslije skupštine«, *Crvena Hrvatska*, 26. 11. 1898, št. 48, 1-2.

¹⁶⁰ »Iza skupštine stranke prava«, *Hrvatska domovina*, 27. 10. 1898, št. 246, 1.

¹⁶¹ »Kranjski klerikalci in stranka prava«, *Slovenski narod*, 15., in 17. 10. 1898, št. 237, 238, 1.

¹⁶² A. RAHTEN, *SLS v dunajskem parlamentu*, 26-27.

Narodno napredna stranka — oboji so lahko le bolj ali manj nemočno opazovali, kako njuni politični nasprotnici (Matica stranke prava in Katoliška narodna stranka) dobivata vse večjo podporo med narodom.

Po sestanku v Sušaku je slovenska Katoliška narodna stranka navezovala vse tesnejše stike s hrvaškimi pravaši ter v svojem glasilu širila idejo hrvaškega državnega prava ter slovensko-hrvaške vzajemnosti, hkrati pa je vzpodbujala tudi katoliško organizacijo na Hrvaškem. Tako je *Slovenec* marca 1899 pisal, da na Hrvaškem »še ni prave katoliške organizacije, ali mi se nadejamo, da se osnuje v kratkem, ker je to neobhodno potrebno, da se o tem katoliškem gibanju podučí tudi narod. Zato bi se moral izdajati za narod prav poljudno pisan časopis s strogo katoliškimi nazori.«¹⁶³

Maja 1899 je *Slovenec* pisal, da »hrvaška ideja napreduje« in da jo je potrebno gojiti »neprenehoma in z vso odločnostjo« kajti »če se vzbujena ideja ukorenini v narodu, nikdo več je ne bo razdril, in priti mora čas, da se izvede. A ta čas za Hrvatsko ne more biti daleč, kajti Avstroogrška mora že po svojem položaju to idejo izvesti, če se hoče sploh na jugu vzdržati. Tedaj pride čas seveda tudi za slovenske dežele, da stopijo v ožjo zvezo s sosedno Hrvatsko, saj je njih osoda zavisna popolnoma od njenega položaja.«¹⁶⁴

Krek je leta 1899 skušal dokazovati, da je združenje slovanskih pokrajin na jugu monarhije ne le v interesu južnih Slovanov, ampak tudi v interesu Avstrije same: »Zopet in zopet prihajam ob takem premišljevanju k tako dragi mi ideji južnoslovanskega združenja. Le južni Slovani — kulturno in gospodarsko dvignjeni iz teme in zapuščenosti in politično združeni — morajo dati Avstriji trdne temelje za razvoj, kakršen je potreben veliki državi.«¹⁶⁵

Marca 1900 je *Slovenec* objavil serijo člankov z naslovom *Politična razmišljanja*, v katerih je govoril o narodni avtonomiji kot edinemu zagotovilu za obstoj narodne eksistence. Pri tem je poudarjal, da so dotlej Slovenci zmeraj čakali, da v zvezi s Poljaki in Čehi kaj dosežejo, kar naj sedaj opustijo: »treba se je nam Slovencem enkrat oglasiti s svojim narodno-avtonomističnim principom.«¹⁶⁶ V tem smislu se je *Slovenec* zavzel, da bi se naj tudi Slovenci in Hrvatje oglasili s svojimi narodnimi zahtevami pred avstro-ogrskimi ministri, ko so ti razpravljali o zunanji politiki monarhije, podobno kot je za Češko to storil češki poslanec Gregr. Uredništvo katoliškega časnika je namreč menilo, da je obstoj Avstro-Ogrske odvisen od dveh državnih skupin, ki se bosta slej ko prej osnovali: češke na severu, hrvaške na jugu. »To bi bila za državo dva obrambna ščita, katera bode Avstro-Ogrska zagotovo še potrebovala. Ni li umestno, da se avstro-ogrski diplomati in državniki slednjic strezljivo ter poslušajo glas narodov, katerim je v resnici mnogo ležeče, da se država vzdrži?« se je spraševal časnik.¹⁶⁷

¹⁶³ »Katoliško gibanje na jugu«, *Slovenec*, 6. 3. 1899, št. 53, 2.

¹⁶⁴ »Hrvatska ideja napreduje«, *Slovenec*, 27. 5. 1899, št. 120, 3-4.

¹⁶⁵ W. LUKAN, »J. E. Krek in slovensko nacionalno vprašanje«, 31.

¹⁶⁶ »Politična razmišljanja, Narodna avtonomija«, *Slovenec*, 21. 3. 1900, št. 65, 1.

¹⁶⁷ »Delegacije in Hrvatska«, *Slovenec*, 12. 6. 1900, št. 133, 1.

Podobne zahteve je postavil slovenski državnozborni poslanec Vencajz v svojem govoru, kjer je zahteval, da avstrijska država upošteva Hrvate in Slovence, ki imajo kakor vsak drug narod ideal, in sicer »združenje vseh dežel, ki so nekdanj spadale k hrvatski državi, dežela, ki so last hrvatsko-slovenskega naroda v okvirju habsburške monarhije, to je boljše rečeno stara ilirska ideja, v resnici avstrijska ideja in konstatiram, da doslej Nj. Veličanstvo naš vzvišeni vladar ni še odložil naslova: kralj ilirski. To je naš ideal, naš program!«¹⁶⁸

Kljub vsej navdušenosti nad slovensko-hrvaškim povezovanjem pa je *Slovenec* v enem od člankov opozarjal, da se je že »mnogo... govorilo in pisalo o slovensko-hrvatski vzajemnosti zadnjih 50 let, vendar moramo priznati, da smo v dejanji i Hrvati i Slovenci precej oddaljeni, da se malo poznamo in da hodimo v političnih vprašanjih vsak svoja pota«, vendar »ni jedni ni drugi, ni Slovenci ni Hrvati, niso dosti premišljevali kako bi se slovensko-hrvatsko bratstvo udejanjilo, kako bi se uživilo v političnem in gospodarskem dejanju.«¹⁶⁹ Hkrati poudarja, da so za uresničitev te ideje potrebna dejanja, ne fraze; prvo dejanje na tej poti naj bo uvedba hrvaškega jezika kot neobveznega učnega predmeta na vseh slovenskih srednjih šolah, realkah in gimnazijah ter uvedba slovenskega jezika v hrvaških srednjih šolah. »Drugi, veliko važnejši korak pa je paralelno delovanje na socialnem in gospodarskem polju...«¹⁷⁰

Kot že rečeno, je slovenske katoliške politike v odnosu do hrvaških političnih strank motilo predvsem dejstvo, da se te niso dovolj močno zavzemale za utrditev katoliške vere. Zato je *Slovenec* s toliko večjim veseljem objavil oklic hrvaškega pripravljalnega odbora za prvi hrvaški katoliški shod.¹⁷¹ Prepričani so namreč bili, da je liberalizem, ki ga je širil *Slovenski narod* in ki je napovedal boj tudi hrvaškim katolikom, češ, da se s klerikalizmom spravlja v nevarnost skupna prihodnost Hrvatov in Slovencev,¹⁷² »grobokop jedinstva mej Slovenci in Hrvati«, zato pa je »živo versko prepričanje in življenje najboljša opora za zблиževanje Hrvatov in Slovencev.«¹⁷³

Pri nadaljnemu približevanju med slovenskimi katoliškimi narodnjaki in hrvaški pravaši je ključno vlogo odigrala KNS. Njen prvak Šusteršič je v avstrijskem državnem zboru sodeloval z istrskimi in dalmatinskimi poslanci, Krek pa je s svojim krščanskosocialnim gibanjem močno vplival na oblikovanje in razvoj hrvaškega krščanskosocialnega gibanja.

¹⁶⁸ *Slovenec*, 6. 6. 1900, št. 128., Radosavljević, *KNS in Hrvati*, 347.

¹⁶⁹ Radosavljević, *KNS in Hrvati*, 346-347.

¹⁷⁰ *Isto*.

¹⁷¹ »Katoliška ideja na jugu«, *Slovenec*, 13. 6. 1900, št. 134, 1.

¹⁷² *Slovenski narod*, 19. 6. 1900

¹⁷³ »Klerikalizem mej Hrvati«, *Slovenec*, 20. 6. 1900, št. 139, 2.

Nataša Podgoršek

Review of the State Law Concepts of the Slovene and Croatian Politicians in the Period between 1848 and the Turn of the Century

In the revolutionary year 1848 the Slovene political leaders stated, among the demand for the United Slovenia, a clear demand for political union with the Croatian lands. This demand was formalized by the decision of the Croatian Sabor. However, in the Bach's absolutist period relations between the Slovene and Croatian political elites were reduced mostly to the inter-cultural exchange. The idea of political union between Slovenes and Croats came forward again with reestablishment of constitutional life. Various ideas circulated among the Slovene and Croatian elites about the reorganization of the Habsburg Monarchy into a federation of national units; in most of the programs one of the units would consist of joined Slovenian and Croatian territories. In the 1880's the Slovene and Croatian members of the Reichsrat stated on several occasions the demand for political unification of the South Slavic territories. The Slovene-Croatian political relations were influenced by internal political affairs. There was a change in the position of Slovene political parties; at the turn of the century the Catholic National Party became the most ardent supporter of the Slovene-Croatian political cooperation, whereas the Carniolan liberals lost their influence. The Croatian political scene also experienced some changes that influenced Slovenian-Croatian political relations. The most important was the transition of Croatian Party of Rights from Croatian exclusiveness to the so called modern pravaštvo, which tried to find a solution to the Croatian question within the Habsburg Monarchy and adopted less rigid position regarding the cooperation with the Slovenes.